

DEĞİŞEN DERS
KİTAPLARINDA

SEKÜLERİZM

VE TOPLUMSAL

CİNSİYET

EŞİTLİĞİ

ARAŞTIRMASI-II*

SONUÇ RAPORU

Dr. Canan Aratemur Çimen
Dr. Sezen Bayhan

DEĞİŞEN DERS
KİTAPLARINDA
SEKÜLERİZM
VE TOPLUMSAL
CİNSİYET
EŞİTLİĞİ
ARAŞTIRMASI-II*

Dr. Canan Aratemur Çimen
Dr. Sezen Bayhan

Künye

Yayın Adı

Değişen Ders Kitaplarında
Sekülerizm ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Araştırması II

Tasarım

DENK / www.denkdesign.net

Eylül, 2019

Karşılaştırmalı Eğitim Derneği

www.ked.info.tr

ked@ked.info.tr

*Değişen Ders Kitaplarında Sekülerizm ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Araştırması,
Özgürlük için Friedrich Naumann Vakfı Türkiye Ofisi'nin desteğiyle
Karşılaştırmalı Eğitim Derneği tarafından yürütülmüştür.

Burada yer alan görüşler destekleyici kurumun görüşlerini yansıtmayabilir.

İçindekiler

Giriş	7
Genel Bulgular	8
Araştırma Bulguları	9
2018 ve 2017 Yılı Ders Kitaplarında Sekülerizm Konusundaki Farklar	9
Türkçe Kitaplarında Dini İçerikli Söylemler	9
Ulusun Görkemli Geçmişinin Yapıtaşı Olarak İslam	17
İnkılap Tarihinde Dini Referanslar	26
Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kitaplarındaki Değişiklikler	28
2018 ve 2017 Yılı Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	32
Aile İçi İşbölümünde Cinsiyetçilik ve Kadınlık Kurgusu	32
Erkek Egemen İçerikler ve Erkeklik Kurgusu	38
Tarih Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	43
İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kitapları Üzerine	47
Sonuç	50
Seküler ve Toplumsal Cinsiyet Eşitlikçi Ders Kitapları için Öneriler	51
Kaynakça	52
EK – Kitap Listesi	53

GİRİŞ

Milli Eğitim Bakanlığı'nın, 2017-2018 eğitim öğretim yılından itibaren öncelikle 1. 5. ve 9. sınıflarda uygulanmak üzere müfredat değişikliğine gitmesinin ve öncelikle bu kademedeki ders kitaplarını yenilemesinin ardından, 2018-2019 eğitim öğretim yılı itibariyle ders kitaplarının tamamına yakını yeniden yazılmış oldu. Talim Terbiye Kurulu tarafından değer odaklı müfredat olarak adlandırılan yeni müfredata geçişte değişiklik için açık ve net bir şekilde gerekçelendirilme yapılmadığı gibi, 2005 yılında uygulamaya geçen yapılandırmacı müfredatın terk edildiğine dair de herhangi bir bilgi paylaşılmadı. Diğer yandan, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 2019-2020 eğitim öğretim yılı açılışında yaptığı konuşmada müfredat değişikliği ve ders kitaplarının yeniden yazılmasının nedenlerini şu şekilde açıkladı:

Ders müfredatlarını özgürlükçü, demokratik, şeffaf ve objektif bir anlayışla yeni baştan hazırladık. Milletimizin inancını, insanımızın medeniyet ve kültür değerlerini hor gören ideolojik unsurları ders kitaplarımızdan tamamen temizledik... Çocuklarımızı ahlak, erdem, marifet ve karakter sahibi iyi bir insan olarak yetiştirmek için çalışıyoruz. Eğitimde maalesef Cumhuriyet tarihimiz boyunca bize özgü bir gelenek oluşturamadık. Uzun yıllar eğitim insanı formatlama, tektipleştirme aracı olarak görüldü. Yaptığımız reformların gayelerinden biri, bu sakat anlayışı tümüyle ortadan kaldırmaktır." dedi. (Sabah, 10 Eylül 2019)¹

Değer aşılamanın kitlesel eğitimin için bir unsuru olması nedeniyle, hem Talim Terbiye Kurulu hem de Cumhurbaşkanı tarafından müfredat değişikliğinin nedenleri konusunda yapılan açıklamaların muğlak kaldığı ve yeni eğitim süreçlerinin ne şekilde yeniden yapılandırılacağına dair yeterince bilgi içermediği görülüyor. Diğer yandan, hem müfredatın ve ders kitaplarının hazırlanma ve onaylanmasına dair kararların devlet-merkezli verildiği ülkelerde müfredat ve ders kitaplarının resmi olarak seçilmiş ve düzenlenmiş bilginin aktarıcıları olmaları (Goodson, 1987), hem de ders kitaplarının, kendi başına anlamı olan, verili bir zamanda topluma nüfuz eden genel söylemler hakkında ipuçları veren kamuya açık bilgi formları olmaları (Morgan ve Hennig, 2013) nedeniyle, müfredat ve ders kitabı araştırmaları yeni eğitim süreçleri hakkında ipuçları verme potansiyeli taşıyor. Okumakta olduğunuz bu araştırma raporunun çıkış noktasını da bu önermeler oluşturuyor.

Araştırmanın geçtiğimiz yıl tamamlanan ilk aşamasında, 2017 yılında yenilenen 1., 5. ve 9. sınıf ders kitapları bir önceki yılın ders kitapları ile karşılaştırılarak incelenirken (Aratemur-Çimen ve Bayhan, 2018), bu yılki ikinci aşamada, 2018 yılında diğer kademelerde yenilenen ders kitapları bir önceki yılın ders kitapları ile karşılaştırıldı. Buna göre, araştırmanın ilk aşamasındaki toplam 16 kitabın karşılaştırılmasına ek olarak bu yıl da ilkökul düzeyinde 14, ortaokul düzeyinde 16 ve lise düzeyinde

1 Bkz. <https://www.Sabah.com.tr/gundem/2019/09/10/yerli-milli-mufredat>

10 olmak üzere toplam 40 ders kitabı² (bkz. Ek) Eleştirel Söylem Çalışmaları'ndan faydalanılarak analiz edilmiş oldu.

2016 ve 2017 yılı ders kitaplarının karşılaştırmalı analizi, sekülerizm konusunda 9. Sınıf Tarih ve 9. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) kitaplarında; toplumsal cinsiyet konusunda ise 1. Sınıf Türkçe, 5. Sınıf Türkçe ve 9. Sınıf Tarih kitaplarında önemli değişikliklerin olduğunu göstermişti. Bu kavramların ele alınışı ile ilgili farklılıklar, 2017 yılı kitaplarında gerek sekülerizm, gerekse toplumsal cinsiyet eşitliği kavramları ile ilgili çok daha sorunlu içerikler olduğunu gösterdi. Elde edilen bulgular, 2016 yılı kitaplarının bu kavramlara dair pek fazla olumlu örnekler içerdiğini iddia etmemekle birlikte, yeni kitaplarda daha ayrımcı ve eşitsizlikleri artırıcı bir yaklaşım bulunduğunu ortaya koydu. Raporun bundan sonraki bölümleri, öncelikle araştırmanın ikinci aşamasında ortaya çıkan bulguları özetlerken, devamında sekülerizm ve toplumsal cinsiyet eşitliği başlıklarında örüntü oluşturacak şekilde ortaya çıkan farklılıkları, kitaplardan alınan örnek metinler ve görseller aracılığı ile aktarmaktadır.

GENEL BULGULAR

Yenilenen ortaokul Türkçe ders kitapları ve ilkököl 2. Sınıf Türkçe kitabı, dini içerikli söylemlere yer veren kitaplar arasında DKAB kitaplarından sonra ilk sırada geliyor. Her ne kadar 2017 yılı Türkçe kitaplarında dini öğeleri içeren metinlere yer verilmiş olsa da, 2018 yılı kitaplarına eklenen "Erdemler" temasında daha belirgin olmak üzere, yeni kitaplarda dini vurguya sahip metinlerin kullanımında bir artış görülüyor. Aynı zamanda, bu kitaplardaki dini mesajların neredeyse tamamı, çoğunlukla erkek yazarlar tarafından yazılmış olan, güncel bağlamları içermeyen metinler aracılığı ile padişah, vezir, medrese hocası, vb. gibi günümüze ait olmayan erkek karakterler tarafından veriliyor. Bu bağlamda kitaplarda erdemlilik de, dini öğelerden faydalanılarak geçmişe yönelik bir özlem duygusu ile anlatılıyor ve daha çok erkeklerle özdeşleştirilen bir kavram olarak karşımıza çıkıyor.

2017 yılı ve 2018 yılı 10. Sınıf Tarih kitaplarının her ikisi de etnosentrik, etno-dinsel ve erkek merkezli bir tarih anlayışı ile yazılmış olmakla birlikte, 2018 yılı kitabı İslamı, ulusun görkemli geçmişinin temel unsuru olarak ele almasıyla 2017 ders kitabından ayrılıyor.

2017 ve 2018 ortaöğretim Atatürkçülük ve İnkılap Tarihi (buradan itibaren İnkılap Tarihi) kitaplarında sekülerizm konusunda genel yaklaşım açısından bir fark görülmezken, 2018 yılı kitabında Milli Mücadele ve 1. Dünya Savaşı'na dair içerik başta olmak üzere arka plana dair verilen detaylarda dinsel referanslar daha fazla bulunuyor.

İlköğretim DKAB kitaplarında genel olarak belirgin bir fark görülmezken, 7. Sınıf 2018 yılı kitabından laiklik konusunu işleyen bölümün çıkarılmış olduğu görülüyor. Diğer yandan, DKAB kitaplarının pedagojik niteliğine dair soru işaretleri oluşturan pek çok nokta bulunması nedeniyle raporun son bölümünde, müfredat değişikliği öncesi ve sonrası kullanılan kitapların genel bir değerlendirmesine yer veriliyor.

Toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda özellikle aile içi işbölümü açısından en önemli farklılık en çok 2. Sınıf Hayat Bilgisi ve sonrasında 3. Sınıf Hayat Bilgisi kitapları arasında ortaya çıkıyor. Konuyla ilgili olarak 2018 yılı ders kitaplarında cinsiyetçi metin ve görsellerde artış görülüyor. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler

2 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi kitabı ile 6. Sınıf Sosyal Bilgiler kitabı, 2018-2019 eğitim öğretim yılında yenilenmediği için araştırma kapsamına alınmamıştır. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler kitabı 2017 yılında değiştirildiği için 2016 basımı kullanılmıştır.

kitabında da aile bütçesi yönetimine değinen anlatımın, yeni kitapta çok daha cinsiyetçi bir bakış açısı ile yazıldığı görülüyor.

2018 yılı 6. ve 7. Sınıf Türkçe kitaplarındaki metin ve görsellerde erkek karakterlerin kullanımında önemli bir artış görülüyor.³ Erkek egemen bakış açısı ile yazılmış bu kitaplarda, geçmişte kalmış karakterlerin yer aldığı anlatılarda erkekler genellikle erdemli ve bilge olmak gibi özellikleriyle ön plana çıkıyorlar. Aynı zamanda, Türkçe ilköğretim kitaplarının büyük bir bölümünde, geleneksel sporlara daha fazla yer verilmesiyle eril görsellerin kullanımında da bir artış görülüyor ve sporun erkeklere ait bir uğraş olduğuna dair örtük mesajlar veriliyor.

10. Sınıf Tarih kitaplarında, kadın görünürlüğü hayli az olduğu için örüntü oluşturabilecek farklar olmasa da 2018 kitabı, hareme dair yürüttüğü tartışma ve Osmanlı döneminde kadınların kıyafetlerine dair getirilen katı sınırlamalar hakkında verdiği bilgiler nedeniyle toplumsal cinsiyet eşitliğini ele alış açısından 2017 yılı kitabına göre çok daha problemlerli bir kitap olarak karşımıza çıkıyor.

Ortaöğretim 2017 ve 2018 yılı Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük kitapları ise toplumsal cinsiyet rollerine bakışları açısından bazı farklılıklar gösteriyor. 2017 kitabı kadın-erkek eşitliğini olumlu bir değer olarak vurgularken, 2018 kitabı modernleşme sürecinde kadınların kazandıkları hakları nötr bir dille aktarıyor.

Raporun bundan sonraki bölümlerinde, araştırma bulgularının detayları 2018 ve 2017 Yılı Ders Kitaplarında Sekülerizm Konusundaki Farklar, 2018 ve 2017 Yılı Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Konusundaki Farklar ve İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kitapları Üzerine başlıkları altında anlatılıyor.

ARAŞTIRMA BULGULARI

2018 ve 2017 Yılı Ders Kitaplarında Sekülerizm Konusundaki Farklar

Bu araştırmanın ilk sorusu müfredat değişikliği sonrası, 2018-2019 eğitim öğretim yılında basılan ders kitapları ile 2017-2018 eğitim öğretim yılında kullanılan ders kitapları arasında sekülerizmin ele alınışında farklılıklar olup olmadığı ve varsa bu farklılıkların neler olduğudur. Bu bölümde, karşılaştırmalı analiz sonucunda kitaplar arasında örüntü oluşturacak şekilde ön plana çıkan farklar, Türkçe Kitaplarında Dini İçerikli Söylemler, Ulusun Görkemli Geçmişinin Yapıtışı olarak İslam, İnkılap Tarihinde Dini Referanslar ile Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kitaplarındaki Değişiklikler başlıkları altında sunuldu.

Türkçe Kitaplarında Dini İçerikli Söylemler

Müfredat değişikliği sonrası yenilenen ortaokul Türkçe ve ilkokul 2. Sınıf Türkçe kitaplarında, yeni bir tema olarak kitaplara eklenen "Erdemler" ile birlikte dini içerikli söylemlerde bir artış görülüyor. Kitaplardaki bazı metinler, DKAB kitaplarındaki içeriklere çok benzeyen ifadeler içeriyor. Bu kitaplarda, 2017 yılı kitaplarından farklı olarak, kullanılan metinlerde genel olarak erkek karakterlerin dini inancı vurgulayan mesajlar verdiği görülüyor. Örneğin, 2018 yılı 6. Sınıf Türkçe kitabındaki "Erdemler" teması altında, erkek karakterlerin yer aldığı medresede geçen "Vermek Çoğalmaktır" adlı

³ 2017 ve 2018 yılı 8. Sınıf Türkçe kitapları, erkek karakterlerin yoğun olarak yer aldığı metin ve görseller içermeleri nedeniyle benzerlikler taşıyor. Bu açıdan, yeni ve eski kitap arasında bir süreklilik söz konusu.

metin ile 4. Sınıf DKAB kitabındaki "Allah'ın (c.c.) Nimetleri" adlı okuma parçası arasındaki benzerlikler dikkat çekiyor:

İnşallah bu üzüm salkımı da sana güneş ışığı gibi ılık ve yağmur gibi güzel ilahi rahmeti getirir. Çünkü bak, ne güzel yaratılmışlar. Talebe o sabahı üzüm salkımını tefekkür ederek geçirdi. Üzümler sahiden de harika yaratılmışlardı. O yüzden salkımı hocasına ikram etmeye karar verdi. Çünkü kendilerine ilim ve hikmeti öğreten oydu. (...)

Hasta talebe şöyle düşünmüştü: "Medresenin aşçısı beni günlerce en iyi yemeklerle besledi. Eminim bu üzümleri o daha çok hak ediyordur." Aşçı ona öğle yemeğini getirdiğinde, üzüm salkımını ona hediye etti: "Allah'ın yarattığı sebze ve meyve gibi harikalarla en yakın olan sensin ve dolayısıyla da bu ilahi sanat eseriyle ne yapılacağını en iyi sen bilirsin."

Aşçı, üzümlerin güzelliğine hayran olmuştu. Bu üzümlerin güzelliğini ve harikalığını kimse kitaplardan sorumlu talebeden fazla takdir edemezdi. O, tefekkürüyle ve ince düşünüşüyle medresede şöhret kazanmış bir gençti.

Üzümleri görür görmez en küçük şeyde bile ilahi sanat ve nakışların en yüksek derecede yansıyabileceğini derinden kavradı o talebe de. Yüreği "bu sanatın ve güzelliğin sahibi"ne sevgiyle doldu. (Türkçe 6, 2018, ss. 108-109)

Fatma ile annesi alışveriş yapmak için pazara gittiler. Pazara vardıklarında çok farklı sebze ve meyveleri bir arada gördüler. Fatma bu görüntüden çok etkilendi. Annesine:

— Ne kadar da çok sebze ve meyve var değil mi anne, dedi.

Annesi:

— Evet kızım. Allah (c.c.) bizlere bu nimetleri vermeseydi bizler ne yapardık? Allah'a (c.c.) ne kadar hamt ve şükretsek az. Allah (c.c.) bizlere sayılamayacak kadar çok nimet vermiştir. En başta, bizleri mükemmel bir biçimde yaratmıştır. (...) Sağlıklı beslenebilmemiz için pazarda görmüş olduğumuz tüm bu sebze ve meyveleri bizim için yaratmıştır. Saymakla bitiremeyeceğimiz bütün bu nimetler için Allah'a (c.c.) hamt ve şükrederiz.(4. Sınıf DKAB, 2018, ss. 17-18)

6. Sınıf Türkçe kitabının "Erdemler" temasının devamında, sevgi konusunun ele alındığı bölümdeki bir etkinlikte öğrencilerden, "Yûnus Emre'nin "Yaratılanı hoş gör yaratandan ötürü." (s. 114) sözünden ne anladıklarını açıklamaları istenirken, diğer bir etkinlik çalışmasında bu kez Hz. Muhammed'in Veda Hutbesi'nden alıntılanan aşağıdaki ifadelerden faydalanarak "eşitlik ve insan hakları" konulu bir konuşma hazırlamaları isteniyor: "Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarıdır, Âdem ise topraktır. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi; kırmızı tenlinin siyah üzerinde, siyahın da kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur." (s. 115). Diğer yandan aynı kitapta, "Birey ve Toplum" gibi modern topluma dair anlatıları içermesi beklenen bir temada dahi, dua eden bir padişah ve karşısına çıkan "Hızır" karakterlerinin yer aldığı "Hacettepe" adlı bir metne yer veriliyor. Diğer bir deyişle, kitapta hurafeleri içeren bir anlatım söz konusu:

Bozkırın orta yerinde bir tepe yükselirmiş. O diyarın insanları; sevgilisine kavuşamayan dertlileri, derdine derman bulamayan hastaları bu tepeye gelir, ol Yaradan'a dualar eder, adaklar adarlarmış. Ne hikmetse, o tepede edilen dualar Allah'ın indinde kabul edilir, sevenler

Türkçe 6, 2018, s. 264

sevdiklerine hastalar şifaya kavuşmuş. O dönemlerde hüküm süren padişahın biri sahip olduğu hiçbir şeye şükretmez, yediğinde doymaz, içtiğinde kalmazmış. (...) Günlerden bir gün bozkırın ortasındaki tepeyi, yani insanların hacet dilediği, adak adadığı Hacettepe'yi duymuş. Anlatılanlara hayran kalmış. O günden tezi yok, bu açgözlü padişah her sabah Hacettepe'ye çıkar, Allah'a yalvarırmış. Allahım senden şudur dileğim, neyi tutarsam altın olsun. Bir gün, beş gün derken, Hızır çıkagelmiş.

6. Sınıf Türkçe kitabında olduğu gibi, 2018 yılı 7. Sınıf Türkçe kitabındaki "Erdemler" temasında da dinsel referansı yoğun ifadeler karşımıza çıkıyor. "Arıların İlhamı" metninde Çin'de geçen bir hikâyeye anlatılırken, padişah ve vezir karakterleri arasında insanın balçıkta yaratıldığını ifade eden şöyle bir diyaloga yer veriliyor:

Vezir Hâceste Ray, padişahın zihninde oluşan soruyu cevaplamaya çalıştı:

Bu hayvanların hepsi aynı özellikte yaratılmıştır padişahım, dedi oysa insanların her biri farklı kişiliğe sahip. İlk insanın yaratıldığı balçıkta melek özelliği vardı. İnsanlar buna göre davransalardı, kim bilir belki de melekten üstün bir yaratık olurlardı. Fakat insanda bir de kötülük yanı var. Yani hem iyiliğe hem de kötülüğe eğilimli. (Türkçe 7, 2018, s. 11)

Aynı kitaptaki "Milli Kültürümüz" temasında bu kez de Dede Korkut hikâyelerinden "Deli Dumrul" aktarılıyor. Kitapta, Deli Dumrul ile Azrail arasında geçen olayı anlatan şöyle bir bölüme yer veriliyor:

Oğuz'da kuru çay üzerine köprü yaptırıp geçenden otuz üç akçe, geçmeyenden kırk akçe alan, gücü nam salmış, Deli Dumrul adında biri vardır. Bir gün köprüsünün yanına kurulan bir obadan feryatlar yükselir. Deli Dumrul olayın sebebini anlamak üzere obanın yanına vardığında o obadan iyi bir yiğidin has olup öldüğünü öğrenir. Obada ağlamakta olanlara yiğidi kimin öldürdüğünü sorduğunda Allah'ın emri ile Azrail'in yiğidin canını aldığını öğrenir. Deli Dumrul bunun üzerine Azrail ile mücadele ederek obanın güzel yiğidinin canını geri kurtarmak için meydan okuyup harekete geçer. Hak Teâlâ'ya Dumrul'un bu davranışı hoş gelmez. Hak Teâlâ, Azrail'e Dumrul'un gözüne görünerek yüceliğini göstermesi yönünde buyruk verir. Azrail, Allah'ın buyruğu ile Deli Dumrul'a görünür. Deli Dumrul, Azrail'i öldürmek ister fakat Azrail güvercin olup pencereden uçup gider. Deli Dumrul, Azrail'i öldürmek üzere peşinden giderken Azrail, Deli Dumrul'un göğsü üzerine basıp canını alacağını söyler. Deli Dumrul'un feryadı üzerine Allah Teâlâ "Deli Dumrul canı yerine can bulsun, onun canı azat olsun." der. Artık vakit Deli Dumrul için can bulma vaktidir. (Türkçe 7, 2018, s. 117)

Kitaptaki diğer bazı temalarda da dini içerikli ifadeleri görmek mümkün. Örneğin, "Kişisel Gelişim" temasındaki "İnsanlarla Geçinme Sanatı" metninde, "İnsanın eşref-i mahlukat olarak yaratılmış olması geçinebilmek için güzel bir sebeptir." (s. 78) deniyor. "Zaman ve Mekân" temasında, Evliya Çelebi'nin "Adalarda Saklı Hazine" adlı metni kullanılıyor; bu metinde "Ayasofya Kilisesi'nde olan bütün değerli heykelleri ve nice bin hazine değerinde mücevherleri alarak gemilere koyup İspanya'ya doğru giderken Allah'ın emriyle büyük bir fırtınaya yakalanırlar." (s. 242) ifadeleri geçiyor. Sonrasında ise, "Dediği sadece 'Allah seni de, buğdayını da taş yapsın.' Bugün Çeç Dağı adı verilen burada, dikkatlice bakılırsa ayrıca insana, orağa, yabaya benzer taş parçalarının olduğu görülür. Merhametsiz çiftçi

bütün varlığı ile birlikte taş olmuştur." (s. 250) cümlelerini içeren "Çeç Dağı Efsanesi"ne yer verildiği görülüyor. 2017 yılı 7. sınıf Türkçe kitabında bu tür dini öğeleri ve hurafeleri içeren metinlere veya ifadelere rastlanmıyor.

8. Sınıf Türkçe ders kitabındaki "Erdemler" temasında yer alan "Yunus Emre'nin Mezarları" adlı metinde de, "Gece yarısı gelip Allah'ın dağında yatanlara, nereden geldiniz, neden geldiniz diye sorulabilir mi?" (s. 189) denildiği görülüyor. Sonrasında, cömertlik ve misafirperverlik erdemlerini anlatmak üzere seçilen "Yürekdede ile Padişah" dinleme metni, diğer örneklere benzer şekilde dini öğeler içeriyor:

O şehirde bir büyük cami var. O camiye Padişah her Cuma günü gelir, namaz kılar, hutbe okur, nasihat eder. Halkı dinler. Bir ihtiyacı olanları elinden geldiğince ihtiyacını giderir. Sen de git bu cuma olmaz mı? Padişah'a yaklaş, sen de bir şey dile. O seni alır, sarayına götürür, izzet ikram eder, iyiliklerde bulunur. (Türkçe 8, 2018, s. 210)

Metnin devamındaki etkinlikte ise öğrencilerden "Cuma ve bayram namazlarında minberde okunan dua ve verilen öğüt" ile "Tanrı'nın isteği, kader, ezeli takdir, yazı, alın yazısı, hayat, mukadderat, takdiriilahî" anlamına gelen sözcükleri bulmaları isteniyor. Diğer yandan kitapta, "Kişisel Gelişim" temasında, milattan önce yaşamış Çinli Filozof Lao Tzu'dan alıntılandığı belirtilen "Acele Karar Vermeyin" adlı metinde Allah ve kader inancının vurgulandığı görülüyor: "Siz erken karar vermeye devam edin.' demiş ihtiyar. Oysa ne olacağını kimse bilemez. Bilinen bir tek gerçek var. Benim oğlum yanımda, sizinkiler askerde ama bunların hangisinin talih, hangisinin talihsizlik olduğunu sadece Allah biliyor." (s. 25). "Birey ve Toplum" temasında, "Faydalı Bir İş Görmek Zevki" adlı metinde "Allah kimseyi böyle bir teselliden mahrum bırakmasın!" deniyor. (s. 74). "Zaman ve Mekan" temasındaki "Değirmende Döner Taşım" metninde "Böyle elektrik filan yoktu o zaman. Allah'ın suyu ile çevirirdik işleri 'bedava' anlayacağın." (s. 170) cümleleri yer alıyor. 197. sayfadaki etkinlikte ise öğrencilerden Ahmet Yesevi'nin, "Kalp kırmak Allah'ı incitmek demektir." öğüdüyle ilgili duygu ve düşüncelerini yazmaları bekleniyor. "Milli Kültürümüz" teması altındaki bir etkinlikte, kılıç dövüşünde Bizanslı askerın Battal Gazi'ye yenilmesi nedeniyle Müslüman olmasının hikâyesini anlatan bir çizgi roman karşımıza çıkıyor:

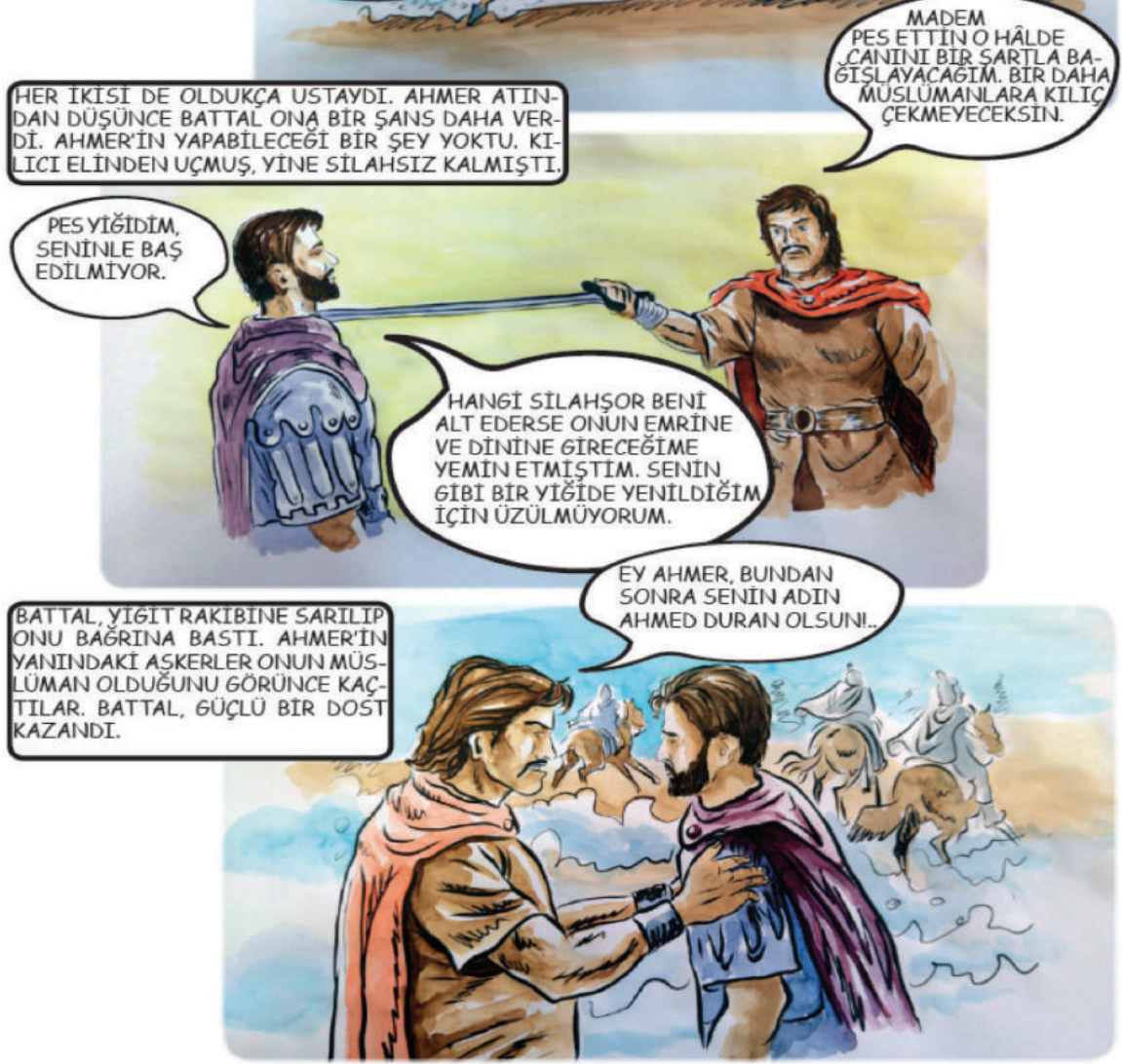
9. ETKİNLİK

a) Aşağıdaki çizgi romanı inceleyiniz.

BİZANS'IN UNLU SİLAHŞORU AHMER İLE HUSEYİN GAZİ OĞLU BATTAL MEYDANDA KARŞILAŞTI. İKİSİ DE HIRSLA SALDIRIYA GEÇTİLER.

Suat TURGUT
(Düzenlenmiştir.)

Türkçe 8, 2018, s. 144

Ortaokul Türkçe kitaplarında, dini vurgunun yer aldığı temalardan bir diğeri de "Milli Mücadele ve Atatürk". 2017 yılı kitaplarından farklı olarak, yenilenen 6. ve 7 sınıf Türkçe kitaplarında İslamimilliyetçi bir vurgu göze çarpıyor. Örneğin, 2018 yılı 6. Sınıf kitabındaki bir etkinlikte öğrencilere "Mehmet Âkif Ersoy'un "Allah, bu millete bir daha İstiklal Marşı yazdırmaz!" sözü ile ilgili neler düşünüyorsunuz?" (s. 64) diye sorulurken, diğeri bir etkinlikte bir kız çocuğu tarafından yazılmış olan dini ve milliyetçi hassasiyeti yüksek aşağıdaki mektubun okunması isteniyor:

Canım Ağabeylerim,

Sizleri çok seviyorum. Çünkü sizler bu vatani koruyan kahramanlarsınız. Siz olmasaydınız biz yataklarımızda rahat uyuyamazdık. Şu anda evime ve okuluma güvenli bir şekilde gidebiliyorsam bu sizin sayenizde. Sizi her gün televizyonda izliyorum, yatmadan önce sizlere bol bol dua ediyorum. İnşallah dualarım kabul olacak ve hiçbirinizin kılına bile zarar gelmeden hepimiz geri döneceksiniz. Ezan dinmez, bayrak inmez. Allah'a emanet olun." (s. 65)

Benzer şekilde, 2018 yılı 7. Sınıf Türkçe kitabında Çanakkale Savaşı'nın aktarıldığı bölümde "Bir Şehidin Son Mektubu" adlı metin paylaşılırken de benzer bir söylem ile karşılaşılıyor:

Gayet güzel sesli biri ezan okuyordu.

Ey Allah'ım, bu ovada onun sesi ne kadar güzeldi. Bülbül bile sustu, ekinler bile hareketten kesildi. Dere bile sesini çıkarmıyordu. Herkes, her şey, bütün mevcudat onu, o mukaddes sesi dinliyordu. Ezan bitti. O dereden ben de bir abdest aldım. Cemaat ile namaz kıldık. O yeşil güzel çayırın üzerinde diz çöktüm. Bütün dünyanın debdebelerini unuttum. Ellerimi kaldırdım, gözümü yukarı diktim, ağzımı açtım ve dedim:

– Ey yüce Allah'ım! Ey şu öten kuşun, şu gezen ve meleyen koyunun, şu secde eden yeşil ekin ve otların, şu heybetli dağların Halik'i! Sen bütün bunları Türklere verdin. Yine Türklere bırak. Çünkü böyle güzel yerler seni takdis eden ve seni ulu tanıya Türklere mahsustur.

– Ey benim Rabbim! Şu kahraman askerlerin bütün dilekleri, ismi cemalini İngilizlere ve Fransızlara tanıtmaktır. Sen bu şerefli dileği ihsan eyle ve huzurunda titreyerek böyle güzel ve sakın bir yerde sana dua eden bu askerlerin süngülerini keskin düşmanlarını zaten kahrettin ya, büsbütün mahveyle! diyerek bir dua ettim ve kalktım. Artık benim kadar mesut, benim kadar mesrur bir kimse tasavvur edilemezdi." (ss. 58-59)

Diğer yandan, 2017 yılı 7. sınıf Türkçe kitabındaki "Atatürk" teması incelendiğinde, konunun daha farklı bir bakış açısıyla, milliyetçi vurguların hakim olduğu, dini öğelere yer vermeyen "Atatürk'ü Anlamak", "Atatürk ve Türk Tiyatrosu", "Türk Dilinin Gelişimi" gibi metinler aracılığı ile anlatıldığı görülüyor.

2018 yılı ortaokul Türkçe kitaplarındaki "Erdemler" temasına benzer şekilde, 2018 yılı 2. Sınıf Türkçe kitabındaki "Erdemler" teması altında da, dini pratiklerin gündelik hayatın pratikleri ile iç içe olması gerektiğine dair bir mesaj veriliyor. Yardımseverlik konusu işlenirken, ev sahibi tarafından anne kedinin yavruları ile birlikte evden atılmasını anlatan "Cimrinin Kedileri" adlı metinde, hayvan beslemeyi zekat sorumluluğu ile ilişkilendiren şöyle bir diyaloga yer veriliyor:

Yemişler, içmişler. Sonra da bizim cimri zengin, öbürüne dert yanmaya başlamış:

– Hiç sorma arkadaş, demiş. Az kalsın bu yıl zenginliği elimden kaçırıyordum. Uyuz kedileri başımdan defettim de kurtuldum.

– Anlamadım, demiş öteki zengin. Bunun üzerine cimri adam, bütün olup bitenleri anlatmış. Öbürü başını sallayıp gülmüş: Sen zekât veriyor musun dostum? Diye sormuş.

– Hayır.

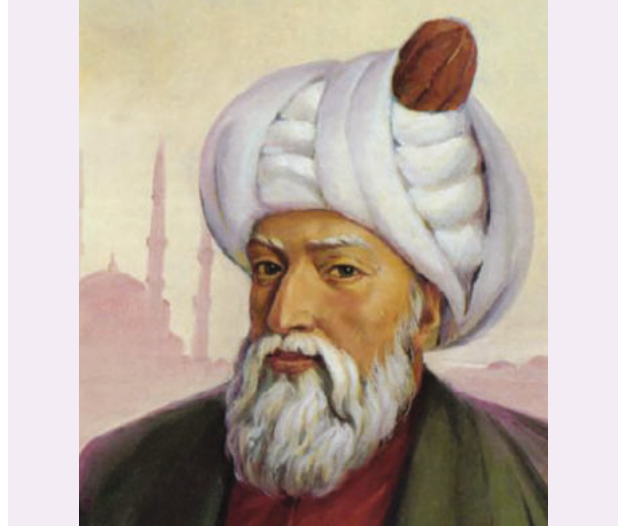
– Fakire, fukaraya yardım edip sadaka dağıtıyor musun?

– Çıldırдың mı sen? Kendi paramı başkasına niçin vereyim?

– Öyleyse beni dinle arkadaş, demiş misafir. Bizim zenginlerin malında fakirin, fukaranın hakkı vardır. Biz onlara verdikçe onlar da bizim hakkımızda hayır duaları ederler. Duaların içerisinde bereket vardır. (s. 98)

Aynı zamanda kitaptaki bu temada, dini açıdan önemli isimlerden de konuyla ilgili alıntılar yapılıyor; “Komşusu açken tok yatan bizden değildir.” (Hz. Muhammed, s. 103), “Sevdiğin kimseyi ölçülü sev. Olabilir ki günün birinde düşmanın olur. Düşmanına karşı da aşırı gitme. Günün birinde dostun olur.” (Hz. Muhammed, s. 122), “Sevgi, dostlara saygılı olmakla güçlenir.” (Hz. Ali, s. 122). Böylece, Müslüman olmak ve erdemlilik arasında bir ilişki kuruluyor.

Ortaokul Türkçe kitaplarındaki bir diğer önemli farklılık, özellikle 2018 yılı 7. ve 8. Sınıf Türkçe kitaplarında camileri tanıtan metinlere daha fazla yer verilmesi nedeniyle cami görsellerinde bir artış olması. Örneğin, hem 2017 hem de 2018 yılı 7. Sınıf Türkçe kitabında Mimar Sinan'ı konu alan metinler kullanılıyor. Ancak, 2017 yılı kitabında “Milli Kültür” temasında Mimar Sinan tek sayfalık bir metinle sadece yüzünü gösteren bir görselle tanıtılırken, 2018 yılı kitabındaki “Milli Kültürümüz” temasında dört sayfalık “Ben, Mimar Sinan” adlı metinde, içerikte adı geçen camilerin görsellerine de yer verilerek anlatılıyor:

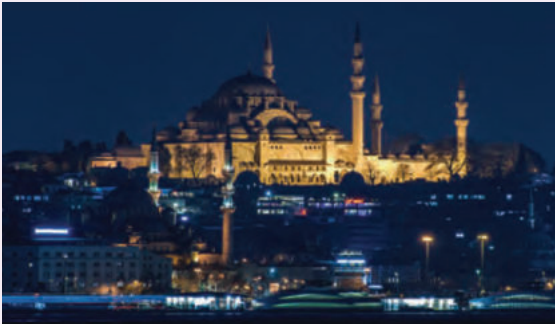
Türkçe 7, 2017, s. 9

Türkçe 7, 2018, s. 101

Türkçe 7, 2018, s. 102

Türkçe 7, 2018, s. 103

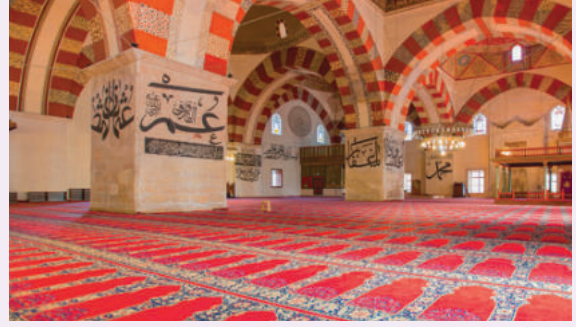
Türkçe 7, 2018, s. 104

Benzer şekilde, cami görseline yer verilmeyen 2017 yılı kitabından farklı olarak, 2018 yılı 8. Sınıf Türkçe kitabındaki “Sanat” teması altında dört sayfa boyunca “Selimiye Camii”ni tanıtan bir metne yer veriliyor ve metinle birlikte camiyle ilgili pek çok görsel paylaşılıyor:

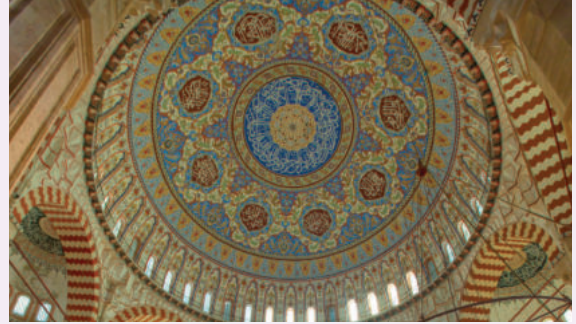
Türkçe 8, 2018, s. 109

Türkçe 8, 2018, s. 110

Türkçe 8, 2018, s. 110

Türkçe 8, 2018, s. 111

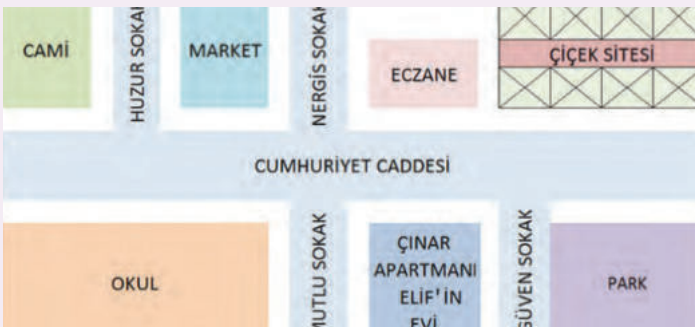
2018 yılı 2. ve 3. Sınıf Hayat Bilgisi kitaplarında da Türkçe kitaplarına benzer şekilde adres tarifi bölümlerinde cami görseline veya ifadesine daha fazla yer verildiği görülüyor:

Hayat Bilgisi 2, 2018, s. 26

Hayat Bilgisi 2, 1. Kitap, 2017, s. 44

Hayat Bilgisi 3, 2018, s. 52

Hayat Bilgisi 3, 2. Kitap, 2017, s. 52

Özet olarak, 2018 yılı ve 2017 yılı ortaokul Türkçe kitaplarının karşılaştırılması sonucunda elde edilen bulgular, özellikle yenilenen ortaokul ve ilkokul 2. Sınıf Türkçe kitaplarında dini öğelerin artışı nedeniyle önemli bir değişiklik olduğunu ortaya koyuyor.

Ulusun Görkemli Geçmişinin Yapıtışı Olarak İslam

2018 kitabında gaza ideolojisinin işlerliği ve İslami fetih anlayışı, kitaptaki bilgilerin etrafında organize edildiği iki hâkim anlatı olarak karşımıza çıkıyor. 2017 kitabı, gaza kavramı ve Balkanlar'da yeni fethedilen Hristiyan toprakları üzerine bilgi içermekle birlikte, tarihsel anlatılarını bu fikirler etrafında odaklamıyor.

2018 yılı 10. Sınıf Tarih ders kitabının en belirleyici özelliklerinden biri anlatımını Türklerin gaza ideolojisine bağlılığı etrafında odaklaması. Kitapta, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemini anlatan ikinci üniteden itibaren aktarılan olaylar Osmanlı'nın gaza ideolojisine bağlılığının onun dünya gücü olmasını sağladığı fikrini öne çıkaracak şekilde birbiri ile ilişkilendiriliyor. Örneğin, 2. Ünite Osmanlı Devleti'nin kökleri tartışılırken "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuyla İlgili Görüşler" (2018, s. 51) başlığı altında iki tema önce çıkıyor: Birincisi, Osmanlı Devleti'nin Kayı Boyu'ndan geldiği görüşünün yaygın olmasına rağmen bu bilginin kesin olmadığı. İkincisi ise "İslam'ın sınırlarını genişletmek" olarak tanımlanan gaza ideolojisinin "Osmanlı Devleti'nin görkemli yükselişinin gerçek sebebi" olduğu (2018, s. 54). 2017 kitabı, gazadan Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli bir faktör olarak bahsetmekle birlikte tüm anlatıyı gaza üzerine odaklamıyor ve diğer faktörler ile birlikte gazanın rolüne değiniyor. Örnek olarak aşağıdaki bölüm verilebilir:

Osman Bey, Karacahisar'dan sonra Bilecik, İnegöl ve Yenihisar kalelerini alarak fetihlerini devam ettirdi. Bizans'a karşı gerçekleştirdiği gaza faaliyetleriyle Anadolu'daki diğer Türk boylarının sevgisini kazanan ve onların desteğini alan Osman Bey diğer yandan bazı Bizans tefurlarıyla dostluklar kurdu. Böylece, bölgedeki siyasi gücünü artırdı. Bu arada İlhanlıların Türkiye Selçuklu sultanının tahttan indirerek İran'a götürülmeleri Osmanlı Beyliği için bir dönüm noktası oldu. Bu olaydan sonra bazı Selçuklu devlet adamları Osman Bey'in yanına gelerek onun hizmetine girdiler. Osman Bey de Anadolu'da ortaya çıkan bu iktidar boşluğundan faydalanarak 1299 yılında bağımsızlığını ilan etti. (Tarih 10, 2017, s. 14)

2017 ders kitabı, bu paragrafın devamında yönelttiği soru ile de gaza vurgusunu pekiştirmekle beraber kitabın geri kalan bölümlerinde gaza kelimesi yalnızca bir kaç yerde geçiyor, diğer olayların ve kavramların etrafında kurulduğu merkezi bir kavram olarak yer almıyor.

Diğer yandan 2018 ders kitabı 2. üniteye "Gazaya dayalı fetih politikasının, Osmanlı Beyliği'nin Rumeli'deki ilerleyişine etkileri nelerdir?" sorusu ile başlıyor ve ünite boyunca gazanın önemini tekrarlıyor. Ayrıca, hazırlık soruları bölümünde dini referansı olan soru, bununla sınırlı değil. Dört hazırlık sorusundan diğer ikisi de aşağıda görülebileceği gibi yeni fethedilen Hristiyan topraklarının İslamlaşması ve gaza ile ilgili:

3. Osmanlı Devleti, uygulamış olduğu iskân politikasıyla neleri hedeflemiştir?

4. Osmanlı Devleti, Anadolu'da Türk siyasi birliğini sağlamak için hangi adımları atmıştır? (2018, s. 48)

2017 Tarih kitabının hazırlık sorularında doğrudan gaza tartışması başlatma amaçlı sorular yer almıyor. İlk soru jeopolitik kavramı ile ilgiliyken ikinci soru jeopolitik konunun bir devletin gelişmesine olan etkileri ile ilgili örnekler verilmesini istiyor. (Tarih 2017, s. 12)

Osmanlı Devleti'nin kökeni ile ilgili bölümde devletin kuruluşuna dair savunulan teoriler açıklanırken bile gaza kavramı bölümdeki anlam bütünlüğünü zayıflatacak şekilde sık sık tekrarlanıyor. Üç tarihçinin teorisi karşılaştırılırken bile konu cümlesi Osmanlı Devleti'nin kökeninin tartışılacağı izlenimini uyandırırken, gaza ideolojisinin devletin güçlenmesindeki rolü üzerine savunulan teoriler açıklanıyor. Aşağıdaki alıntı kitabın ortaya çıkardığı karmaşık anlatımı gösteriyor:

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu üzerine çalışmalar yapan tarihçilerin ileri sürdüğü nazariyeler farklılık göstermektedir. Özellikle Paul Wittek (Vitek), Mehmet Fuat Köprülü ve Halil İnalçık, beyliğin kuruluşu ile ilgili önemli teoriler ortaya atmışlardır. Bu teorilerin karşılaştırılması önemlidir çünkü konu ile ilgili kaynakların yetersizliği, tarihçileri mevcut kaynakları karşılaştırarak çıkarımlarda bulunmaya yönlendirmiştir. Genel kabul gören anlayışa göre Osmanlı Beyliği, Batı Anadolu'da, Bitinya denilen bölgede kurulmuştur. Paul Wittek (Görsel 2.7) nazariyesinde, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunu "Gaza Tezi" ile açıklamıştır. Wittek'in 1937'de Londra Üniversitesi'nde açıkladığı bu teze göre Osmanlı Devleti'nin görkemli yükselişinin gerçek sebebi gazadır. İslam'ın sınırlarını genişletmek çabası olan gaza ile devlet askerî fetihlerle ganimet elde etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca Wittek, Osman Bey'i Oğuz Kağan'a bağlayan şecerenin, II. Murad zamanında hanedan siyaseti doğrultusunda oluşturulduğunu ve Osmanlıların, Kayı Aşireti ile de alakası bulunmadığını iddia etmiştir. (2018, s. 54)

Mehmed Fuat Köprülü'nün Osmanlı Beyliği'nin kurulup gelişmesinde gaza dışında pek çok faktörün etkili olduğu yönündeki görüşleri açıklandıktan sonra Halil İnalçık'ın tezi açıklanıyor. Açıklama, sadece gaza değil başka faktörlerin de Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynadığını söyleyerek başlamakla birlikte yine gaza ile sona eriyor:

Halil İnalçık (Görsel 2.9), Paul Wittek'in tezini kabul etmekle birlikte yetersiz bulmuştur. İnalçık'a göre gaza Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda önemli bir yer tutar, fakat beyliğin kuruluşunu sadece gazaya bağlamak konuya tek boyutlu bakmaktır. İnalçık, uçlardaki sosyal değişime dikkat çekmiştir. XIII ve XIV. yüzyılda meydana gelen bu köklü sosyal değişimin temel sebebi Moğolların yönetimine girmek istemeyen Türkmenlerin göçleri ve bölgede buna bağlı oluşan nüfus baskısıdır. Bizans sınırında gaza ideolojisiyle donanmış bu nüfus potansiyeli, iyi yönlendirilmiş ve yeni bir Türk Beyliği'nin doğuşunu sağlamıştır." (Tarih 10, 2018, s. 54)

2018 ders kitabındaki çok sayıdaki benzer açıklamaya örnek oluşturması amacıyla yukarıda alıntılanan bölümlerde görülebileceği gibi gaza kavramı kitapta tartışmadaki en hâkim kavram ve teorilerin tartışılma biçimine muğlaklık hâkim. Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu üzerine farklı teorilerin tartışılmasının önemli olduğu ifade edildikten sonra beyliğin nerede kurulduğu belirtiliyor ve keskin bir biçimde Osmanlı'nın hızlı yükselişinde gaza ideolojisinin rolü konusuna geçiliyor (ss. 53-54). Ayrıca, Wittek'in tezine dair açıklama "Osmanlı Devleti'nin görkemli yükselişi" (s. 54) ile ilgiliyken, Fuad Köprülü'nün tezine dair yapılan açıklama "Osmanlı Beyliği'nin kurulup gelişmesi" (s. 54), Halil İnalçık'ın tezine dair kitapta yapılan tartışma ise Osmanlı Beyliği'nin "kuruluşu" ve "doğuşu" ile ilgili (s. 54). Kitapta yer alan "Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu üzerine çalışmalar yapan tarihçilerin ileri sürdüğü nazariyeler farklılık göstermektedir" (s. 53) iddiasının aksine, farklılıktan çok gazanın önemine dair bir uzlaşma öne çıkıyor.

Özetlemek gerekirse, Osmanlı Devleti'nin kökenine dair bölüm, Osmanlı Beyliği'nin doğuşunda ve hızlı yükselişinde gazanın rolünü tartışırken bölümün özetini içermesi gereken konu cümlesi bu ana fikri açık bir şekilde içermiyor ve okuyucuya Osmanlı Devleti'nin kökeni üzerine öne sürülen farklı tezlerin tartışılacağı bir bölüm olacağı izlenimini veriliyor.

Ayrıca 2018 ders kitabında "gaza ideolojisi" (s. 39, s. 54) terimine yer verilirken, 2017 ders kitabında gazadan ideoloji olarak bahsedilmiyor, "gaza faaliyetleri" (s. 16, 17) ifadesi tercih ediliyor. Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Gazi, 2018 ders kitabında gaza lideri olarak adlandırılıyor ve Şeyh Edebali'nin kendisine bu vasfın Allah tarafından verildiğini söylediği iddia ediliyor:

Zamanla Osman Gazi'nin (Görsel 2.12) silah arkadaşları olan bu gaziler, Bizans tarihçisi Pachymeres'in de kaydettiği üzere, onun uçta en başarılı gaza lideri durumuna gelmesini sağlamıştır. Bölgede en saygın dervişlerden olan Edebâlî de Osman Gazi'ye iltifatta bulunmuş ve onun gaza liderliği vasfını Allah'tan aldığını söylemiştir (...) (İnalçık, 2016, s. 48-49'dan düzenlenmiştir). (2018, s. 56)

Gazanın önemi 2018 ders kitabının ilerleyen bölümlerinde "Türk Siyasi Birliğini Sağlama Faaliyetleri" (s. 64) adlı bölümde tekrar vurgulanıyor ve gaza mücadelesinin Osmanlıları diğer beyliklerden ayırdığı aşağıdaki gibi ifade ediliyor:

Osmanlılar gerek izledikleri bu siyasetle gerekse Bizans'a karşı girişilen gaza mücadelesiyle diğer beyliklerden farklı bir yerde olmuştur. Batı Anadolu'da, Germiyanoğulları'nın üstünlüğünü kaybetmeye başlamasıyla birlikte Karamanoğulları kendilerini Türkiye Selçuklularının vârisi olarak görmüştür. Fakat Osmanlılar, gaza siyaseti sayesinde, diğer beyliklerin ve Türkmenlerin takdirini toplamıştır. Bizans'a karşı kazanılan zaferler, Osmanlıların itibarını yükseltmiştir. Osmanlıların bu yükselişini fark eden Karamanoğulları, diğer beylikleri de organize ederek Osmanlıların siyasetine benzer bir politika izlemeye başlamıştır. Örneğin Karamanoğulları, diğer beylikler üzerinde hâkimiyet kurmak için Memlûkluların da desteğiyle 1367'de Latinlerin elindeki Gorigos Kalesi üzerine sefer düzenlemiş ancak başarısız olmuştur. (2018, s. 64)

2018 kitabında gaza, 3. ünite de Osmanlı'nın beylik dönemi askeri örgütlenmesi tartışılırken de tekrar gündeme getiriliyor. Birinci ünite de olduğu gibi "Türkmenlerin gaza hareketinin ön safında" (s. 77) Moğollara ve Bizanslılara karşı mücadele ettiği ifade ediliyor. Türk beylikleri ve gaza arasındaki ilişki aşağıdaki gibi ısrarla vurgulanıyor:

Anadolu'nun uç bölgelerinde toplanan Türkmenler doğuda Moğollara; batıda Bizanslılara karşı gaza hareketinin ön safında mücadele etmiştir. Osman Gazi, Bizans'a karşı savaştan bir alp ve aynı zamanda bir boy beyiydi. Osmanlı Beyliği'nin ilk savaşçı sınıfını, Osman Gazi'nin etrafında gaza ve ganimet amaçlı toplanan alplar ve gaziler oluşturmuştur. (...) Karamürsel Alp, Konur Alp, Gündüz Alp, Akçakoca, Samsa Çavuş gibi alplar bu silsilenin en tanınmışlarıdır. (Tarih 10, 2018, s. 77)

Bu bilgiden sonra bazı terimsel açıklamalar yoluyla aşağıda görüldüğü gibi İslam öncesi ve İslami gaza biçimleri arasında yumuşak bir geçiş sağlanıyor ve gaza, İslam öncesi Türklerin içkin bir özelliği olarak inşa ediliyor:

Alp ve gazi özdeş kelimelerdir. Alp, Türklerde "bahadır" diye anılan kahraman savaşçıyı; gazi ise alpin daha çok İslami Dönem'de gaza ile kaynaşmış hâlini anlatır. (Tarih 10, 2018, s. 77)

Gazayı Türklerin içkin ve ezeli bir özelliği olarak inşa ettikten sonra kitap, gaza anlatısına Osman Gazi'nin kendisiyle beraber askeri faaliyetlere katılan Türkmen aşiretlerine ganimetlerden pay verdiği, ele geçirilen topraklara yerleşme hakkı tanıdığı, Türkmen aşiretlerinin ise bunun karşılığında Osman Bey'e tabi olup savaş zamanı atlı asker gönderdiği açıklamaları ile devam ediyor.

Ahiyan'ı Rum (Ahiler) ve Bacıyan-ı Rum'un da içinde bulunduğu bir takım sosyal ve ekonomik örgütlenmelere de bu bağlamda değiniliyor ve dönemin toplumunun tüm kurumları arasında iç içe geçmiş olan bir ilişki kuruluyor. Ekonomi, toplum, eğitim ve ordu gibi kurumlar gaza ve yeni ele geçirilen toprakların İslamlaşması kavramları etrafında birbirlerine bağlanıyor ve kadınlar da bu anlatıya entegre ediliyor. Kadınların savaşlardaki aktif rolüne kısaca değinildikten sonra tekrar gazilik kavramı vurgulanıyor ve bir kez daha İslam öncesi alplık ve İslami gazilik terimleri arasında birbirinden ayrılmaz bir bağ kuruluyor. Eril ve militarist tonu ile öne çıkan bir okuma parçası gazilerin ve alpların özelliklerini betimliyor. Bu uzun okuma parçasının başlığının "Alplık-Gazilik" olması kitabın İslam-öncesi alplık ve İslami gazilik kavramlarını birbiri ile ayıramaz biçimde ilişkilendirme çabasını yansıtıyor (Tarih 10, 2018, s. 78).

Gaza anlatısı ile iç içe geçmiş olan bir diğer anlatı ise fetih ve fethedilen yerlerin İslamlaşması anlatıları. 2018 ders kitabı kronolojik olarak değil, temalar etrafında organize edildiği için gaza, fetih ve İslamlaşma kavramlarını sık sık farklı başlıklar altında görmek mümkün. Ayrıca kitabın 4. Ünitesinde "Fetihle Gelen Dönüşüm" adlı bir bölüm bulunuyor. Kitap sadece bu bölümle sınırlı kalmayıp diğer birçok bölümde pek çok konuyu fetih kavramı odağında aktarıyor ve ele geçirilen Hristiyan topraklarının İslamlaşması fethin en temel unsurlarından biri olarak işleniyor ve fethedilen şehirlerin camiler, mescitler, hamamlar yoluyla yeniden yapılandırıldığı belirtiliyor. "Osmanlı Şehrinin Yapısı" adlı okuma metninde, geleneksel Osmanlı şehir merkezinin ana unsurlarını cami, merkezi devlet ofisi, lonca binası ve bedesten gibi yapıların oluşturduğu belirtiliyor. Okuma parçası, iş bölgelerinden sonra konut bölgesinin, yani mahallelerin yer aldığını ve buraların etnik ve dini farklılığa göre biçimlendiğini, Müslümanların ve gayrimüslimlerin aynı mahallede oturmadığını belirterek sonlanıyor. Okuma parçası bittikten sonra şehir yapısı yine fetih bağlamında tartışılıyor ve Osmanlı'nın yeni şehir kurmak uzun sürdüğü için fethedilen yerleri iskân ederek ve oralara yerleşerek o şehirleri imar etmeyi tercih ettiğini ve şehri yeniden yapılandırıldığını ifade ediyor (2018, s. 113). Yeniden yapılandırmanın ne demek olduğu kitabın başka bir ünitesinde şu şekilde açıklanıyor: "Osmanlıların fethettiği bölgelerdeki fiziki dönüşüm ise uygulanan imar ve iskân politikası ile olmuştur. Osmanlılar, bir şehri fethedince ilk olarak ana kiliseyi camiye çevirmiş ve ona Ulu Cami adını vermiştir" (2018, s. 189). Camiye dönüştürülen kilise örneği olarak ise Ayasofya Kilisesi veriliyor. Şehir yapısı anlatımı, fethedilen şehirlerin İslamlaşması ve asimilasyonu odaklı kuruluyor. Bu anlatım, yargı ifadesi içermeden bilgi ifadelerinden oluşuyor. Ünitenin sonundaki değerlendirme soruları ile de fetih ve İslamlaşma anlatısı pekiştiriliyor. "Fetihlerle birlikte Anadolu ve Rumeli şehirlerindeki kültürel dönüşümü açıklayınız?" (2018, s. 117) sorusu üniteyi daha detaylı okuyarak fethedilen şehirlerin ne şekilde İslamlaştırıldığını özetlemeyi gerektiriyor. "Anadolu'daki mutasavvıfların öğretilerindeki ortak noktalar nelerdir?" sorusu ise öğrenciyi mutasavvıfların Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli bir rol oynadıklarını anlatan bölümü özetlemeye yönlendiriyor. 4. Ünitenin "Anadolu'nun Kandilleri" (s. 99) adlı ilk bölümü zaten "Anadolu'nun İslamlaşmasında Mevlânâ Celâleddîn-î Rumî, Yunus Emre, Hacı Bektâş-ı Velî, Ahî Evran gibi sûfi ve âlimlerin etkileri nelerdir?" sorusu ile başlıyor ve Türklere İslamiyet'i tanıtarak sevdirdiği iddia edilen belli mutasavvıfları tanıtarak devam ediyor (2018, ss. 99-101). Hacı Bektaş Velî'nin "ilhamını Kur'an'dan al[dığı]" iddia ediliyor (s. 100). İslami fetih anlatısını özetlemeyi gerektiren bu iki değerlendirme sorusu ile tekrar fetih, elde edilen toprakların İslamlaşması ve bunlara bağlı olarak gerçekleştirilen kültürel dönüşüm arasında ayrılmaz bir bağ kuruluyor. Kitaptaki fetih ve şehir bağlamında yapılan kavramsallaştırmalar, Bora'nın (2006) İstanbul'un fethi üzerinden milliyetçilik ve milli devlet ideolojisinin ne şekilde yeniden üretildiğini açıklayan tezi ile örtüşüyor. Bora'ya göre milliyetçi ve İslamcı algılayışta İstanbul'un fethi ve Ayasofya'nın camiye çevrilmesi Müslüman Türkün zaferinin simgesidir ve İslamcı ideolojinin milli devlet ideolojisini yeniden ürettiği dayanak noktasıdır (s. 66).

2017 kitabında da kent hayatı dini bir yaşamın hâkim olduğu açıklanarak detaylandırılıyor, fakat kentleşme süreci bir İslami dönüşüm süreci olarak odaklandırılmıyor ve asimilasyon sürecinin ince detaylarına yer verilmiyor. Ayrıca, aşağıdaki paragrafın alındığı “Kentlerde Günlük Yaşam” adlı bölüm ile sınırlandırılıp tekrarlar yolu ile fetih ve İslamlaşma vurgusu yapılmıyor, merkez kilisenin camiye çevrildiği bilgisi içerilmiyor:

Osmanlı kentleri genellikle camiler etrafında inşa edilen medrese, imaret, darü’ş-şifa, han, hamam, tekke, zaviye, mektep gibi kültürel ve sosyal amaçlı yapılardan oluşurdu. Kent halkı bu yapılar topluluğu etrafında kurulan mahallelerde otururdu. Müslüman ve gayrimüslim halkın bir arada yaşadığı kentlerde her dini grubun ayrı mahallesi vardı. Kentin Müslüman halkının günlük yaşantısı sabah ezanı ile başlar, yatsı namazına kadar devam ederdi. Evlerde aile üyeleri erkenden kalkar, erkekler iş yerlerine giderken kadınlar ev işleri ve çocukların bakımıyla ilgilenirlerdi. (...) Camiler ibadet mekanı olmanın yanında devletin emirlerinin halka duyurulduğu ve davaların görüldüğü yerlerdi. (...) Cuma günleri Müslümanlar için haftalık tatil günleriydi. Musevilerin tatil günü cumartesi, Hristiyanlarınki ise pazardı. (Tarih 10, 2017, s. 75)

2017 kitabında mahallenin dini boyutu detaylara girilmeden aşağıdaki şekilde veriliyor:

Osmanlı kent ve kasabaları mahalle denilen yerleşim alanlarının bir araya gelmesiyle oluşmuştu. Mahallelerde devleti imam, papaz ya da haham gibi din adamları temsil ederdi. Bunlar merkezden gelen emirleri halka duyurur, şikayetleri gerekli yerlere iletirlerdi. Ayrıca din adamlarının mahallede yaşayanların kaydının tutulması ve ölen kişilerin miraslarının paylaşılması gibi görevleri de vardı. Mahalle halkı içinden seçilen yiğitbaşı ise güvenliği sağlamakla görevliydi. (Tarih 10, 2017, s. 55)

Daha önce belirtildiği gibi, Türk-İslam sentezci bir yaklaşıma sahip olan 2017 ders kitabı kent yaşamını dinsel referanslarla anlatırken, İslami fetih kavramının bağlayıcı olduğu bir anlatı örüntüsü barındırmıyor.

Toprak mülkiyet sistemi de 2018 ders kitabında yine fetih bağlamında anlatılırken 2017 ders kitabında böyle bir söylem bulunmuyor. 2018 tarih kitabı Öşri toprakları “Fetihlerden önce sahipleri Müslüman olan veya fetih sırasında İslam’ı kabul eden kişilere ait topraklara öşrî topraklar denilmektedir” şeklinde açıklıyor ve vergi oranlarına dair detaylar veriyor (2018, s. 193). Müslüman ve gayrimüslim halkın ödediği vergi oranlarına dair bilgiden de fethe içkin olanın İslamlaştırma olduğu vurgusu güçleniyor. Fetih sırasında İslam’ı kabul edenlerin ürettikleri üründen 1/5 ile 1/10 oranında öşri vergi verdikleri, İslam’ı kabul etmeyen halkın “bir miktar nakdi haraç ödedikten sonra ekip biçtikleri ürünün verimine göre 1/5 ile 1/2 arasında vergi” ödemek zorunda bırakıldıkları açıklanıyor (s. 193). Değer yargısı ifade edilmeden fakat normalleştirilmiş bir biçimde verilen bu bilgiler kitabın geneline hâkim görkemli geçmiş anlatısına yerleştirilince yapılabilecek en belirgin çıkarım, yüksek vergi oranlarının fetih sonucu İslam’ı kabul etmemenin bedeli olduğu.

2017 ders kitabı toprakların İslam hukuku esas alınarak sınıflandırılıp idare edildiğini ve toprağın Allah adına ülkeyi yöneten padişaha ait olduğunu belirtmekle birlikte, fetih veya İslam’ı kabul edip etmemek ile vergilendirme arasında bir ilişki kurmuyor, vergi oranlarına dair detaylar vermiyor. Öşri topraklar “Mülkiyeti Müslümanlara ait olan topraklar” olarak, haraci topraklar ise “Mülkiyeti gayrimüslimlere ait olan topraklardır” şeklinde tanımlanıyor (s. 37).

2018 ders kitabı, genç savaş esirlerinin köleleştirilip Müslümanlaştırılması ve daha sonra Osmanlı ordusuna asker olarak alınmasına dair sürecin normalleştirildiği bir tonla yazılmış detaylı bir betimleme içeriyor. Yeniçeri sistemi olarak bilinen bu sürece dair 2017 ders kitabı da detaylar

22

içermekle birlikte sadece 2018 ders kitabı sistemin kölelik ile bağına açık biçimde kuruyor ve genç Hristiyan oğlan çocuklarının Müslümanlaştırılma sürecine dair ritüelleri detaylandırarak betimliyor. Aşağıdaki alıntı bu betimlemeye örnek olarak verilebilir:

Bu esirlerden yararlanmak için Kazasker Çandarlı Kara Halil'in çalışmaları ile Pencik sistemi uygulanmaya başlandı. Pencik usulüne göre savaş esirlerinin beşte biri asker olmak üzere devlet tarafından alınır. Bu oran, İslam hukukuna göre ganimetin beşte birinin Beytül-mal'a ait olması esasından ortaya çıkmıştı. Pencik sisteminin benzeri Osmanlı Devleti'nden önce Emeviler, Abbasiler ve Selçuklular gibi devletlerde gulâm sistemi olarak uygulanırdı. Osmanlılar, kendinden önceki İslam devletlerinde görülen gulâm sistemini geliştirerek daha üst bir seviyeye taşımıştı. (...) Eski İslam devletlerinde orduda, idarede ve sarayda çalıştırılan köle ve esirlere "gulâm" adı verilmiştir. Savaşta ele geçirilen esirler veya satın alınan köleler, askerî hizmetlerde kullanılmıştır. Gulâm sistemi, Emeviler ve Abbasiler Dönemi'nde uygulanmıştır. (...) Kazasker Çandarlı Kara Halil, Pencik sistemi ile toplanan askerden yeni bir askerî teşkilat kurma fikrini ortaya attı. Kurulan bu askerî teşkilata "Yeniçeri Ocağı", askerlerine ise "Yeniçeri" adı verildi. (...) Bu sisteme göre esirler arasından seçilenler, Anadolu'daki ailelerin yanına verilir ve burada Türk İslam âdet ve geleneklerini öğrenirdi. Daha sonra bu esirler, askerî eğitim için "Acemi Ocağı" adı verilen teşkilata alınır. (Tarih 10, 2018, ss. 86-87)

Musevi çocukların devşirme olarak alınmadıkları bilgisi, kent kültürüne adapte olmaları kaynaklı asimilasyonlarının zor olduğu ima edilerek şu şekilde ifade ediliyor:

Osmanlılar Musevi toplumundan devşirme almamıştır. Bunun sebebi Yahudi aleyhtarlığı değil Yahudilerin şehir toplumu olmasıdır. Şehirde yaşayan çocuklar devşirme olarak alınmamıştır. Çünkü bu çocuklar kültür bakımından artık kendine göre bir kişiliğe kavuşmuştur. (Tarih 10, 2018, s. 87)

2017 ders kitabı da Hristiyan oğlan çocuklarının orduya alınış süreçlerini ve Müslümanlaştırılmalarını normalleştirerek aktarmakla birlikte Pencik sisteminin kölelikle olan bağına dair bilgi vermiyor (s. 31) ve sistemin eski İslam devletleri ile tarihsel bağına değinmiyor.

Ayrıca 2018 Tarih ders kitabı, savaş esirlerinin Müslümanlaştırılması anlatısının ana odağında olduğu "Devşirme Sistemi Nasıl Uygulanırdı" adlı aşağıda verilen okuma parçasını içeriyor. Aşağıda görüldüğü gibi, parçada Hristiyan oğlan çocuklarının köle seçimini andıran bir biçimde fiziksel özelliklerine göre nasıl seçildiği de açıklanıyor:

Osmanlı Devleti'nde, devşirilecek çocuklar arasından özellikle 9-14 yaş aralığında olanlar tercih edilirdi. 15 yaşın üzerinde çocukların devşirilmesi ise nadir görülürdü. Devşirme sırasında sancak beyi, kadı ve papazlar devşirme memuruna yardım ederlerdi (Görsel 3.15). Memur, vaftiz defterlerine bakarak şartları elverişli olanları ayırır, en ince teferruatına kadar iki deftere bunların kaydı yapılırdı. Acemi oğlan olarak alınanların her birinin adı, anne-baba adı, köyü, sipahilerinin adları, boyu, saç ve göz rengi ile görünümü ayrıntılarıyla deftere kaydedilirdi. Kanuna göre çocukların en soyluları, papaz oğulları, iki veya daha fazla çocuğu bulunanın en sağlıklısı tercih edilir, tek erkek çocuğu olan ailelerin oğlu alınmazdı. Çocukların orta boylu olmasına dikkat edilir, uzun boylu olup da fiziği düzgün olanlar saray için ayrılırdı. Devşirme işlemi bittikten sonra 100-200 kişilik kafileler hâlinde devlet merkezine sevk edilen çocuklar, burada tekrar kontrolden geçirilir ve sünnet edilirdi. Sünnet merasimi öncesinde isimleri değiştirilen acemi oğlanlar, defterlere yeni Türk isimleri ile yeniden kaydedilirdi. Bu defterlerden bir kayıt şu şekildedir: "Hızır nam acemi oğlan Müslüman olmadın kendunun adı

Sotiri ve babasının adı Yorgi olup uzun boylu, sarışın, gök gözlü, kumral saçlı, sağ kaşı üzerinde yareciği ve sağ kulağında ve ellerinde dahi benleri olup hâlâ tahminen on yedi yaşında olup...“ Devşirilenlerden bazıları saray için ayrılır, kalanlar da Türk köylüsünün yanına verilir. Acemi oğlanlar, Türk ailelerin yanında tarım yaparak ve diğer işlerde çalışarak Türk-İslam âdetlerini, ahlakını ve Türkçeyi öğrenirdi. Burada dört veya beş yıl çalışırlar, daha sonra Acemi Ocağına alınırlardı (Üçel-Aybet, 2010, s. 26-51’den düzenlenmiştir). (Tarih 10, 2018, s. 88)

Okuma parçası kitaba hâkim genel ton ve değer yargısı belirten ifadelerin yokluğu göz önünde bulundurularak değerlendirilince, kitabın bu derece ince detayları içermesinin gerekçesi muğlak kalıyor. Diğer taraftan kitap konuya dair eleştirel bakış açısına yer vermeyecek şekilde devşirme sistemine dair olumsuz bir çerçeve kuruyor. Devşirme sisteminin “Osmanlı Devleti’nin merkezî otoriteyi kurması ve sürdürmesinde önemli bir unsur” olduğu belirtilip bu sistem sayesinde orduda ve devlet görevlerinde herhangi bir kişi veya grubun imtiyaz kazanmasının ve güçlü bir sınıf hâline gelmesinin engellendiği ifade ediliyor (s. 89). Sistemin temel ilkesinin “Türk İslam âdet ve geleneklerine, hükümdara ve devlete sadakatle bağlılık” olduğu da ekleniyor (2018, s. 89). Balkan tarihçilerin ve Hristiyan yazarların devşirme sistemine getirdiği eleştirilerin temelsiz olduğunu savunan, tarihçi İlber Ortaylı’dan uyarlanan ve nedenselliğin muğlak olduğu bir metne yer veriliyor:

Balkan tarihçilere ve onları takip eden Hristiyan yazarlara göre Balkanlardaki gençler, Osmanlı savaş gücünün içine alınmış ve Türkleştirilmiştir. Böylelikle Balkanlarda, milleti sürükleyecek, ayaklanma yaratacak belki bağımsızlığı elde edebilecek sağlıklı genç bir nüfusun yeşermesine müsaade edilmemiştir. Böyle hayalperest bir ifadenin gerçekle bağlantısı yoktur. Mesela Yunanlı Vasiliki Papoulia (Papulya) da bunun böyle olmadığını çalışmalarında ortaya koymuştur. İhtiyaca göre sadece Balkanlardan değil bazen, Orta Anadolu’dan çocuklar devşirilmiştir. Bunun yanında çocuklar, kimliklerini unutacak yaşta değillerdir. Yani ileri yaşta da hangi köyden geldiğini, anasını, babasını, akrabasını hatırlar. (...) Fakat unutulmuş şey şüphesiz ki çocukların konuştukları dil ve dinleridir. Devşirme bir hayat tarzıdır. Bu çocuklar, Türkçe öğrenir. Din bilgisi de çok önemlidir. Her devşirme öyle bazılarının sandığı gibi gidilip zorla alınmaz. Hatta bazı fakir köyler çocuklarının bu yolla kurtulacağına, yükseleceğine inanarak gönüllü olurlar. Tabii kaderde bir asker olarak bir yeniçeri olarak muharebede ölmek de vardır. Onu da herkes bilir. Zaten dünyada hangi olay yüzde yüz eşitlikle cereyan ediyor ki?(Ortaylı, 2006, s. 27-34’ten düzenlenmiştir). (Tarih 10, 2018, s. 87)

Yukarıdaki metinde hayalperest bulunan iddialara cevap verilmezken, metindeki hâkim vurgu yine Hristiyan oğlan çocuklarının Müslümanlaştırılması ve orduya katılmaları üzerine. 2017 ders kitabı, 2018 ders kitabındaki detayları içermezken çocukların “törenele Müslümanlığı kabul” ettiklerini belirtiyor. Ayrıca söz konusu sistemin günümüz şartlarında eleştirilebileceğini, fakat o dönemde başka birçok devlet tarafından benzer sistemlerin uygulandığını ve “Hristiyan halk için yönetenler sınıfına girerek devlet içinde yükselmenin tek” yolunun bu sistem olduğunu belirtiyor (s. 32). Yani 2017 ders kitabı bu sistemin geçmişe dair bir sistem olduğunu vurgularken, 2018 ders kitabı konuya dair oldukça detaylı bilgiler içermesine rağmen böyle bir çaba içerisine girmiyor.

2018 tarih ders kitabının fetih ile ilgili diğer bir odaklandığı konu ise iskân ve istimalet politikaları yoluyla İslamlaştırma. Özellikle 2. ünite de vurgulanan iskân ve istimalet kavramları ünite başında anahtar kelimeler olarak veriliyor. İskân her iki kitapta da olmakla birlikte fethedilen yerlerin iskânı konusu 2018 kitabında çok daha fazla vurgulanıyor. Rumeli’de yoğunlaşan iskân siyaseti ile Osmanlı Devleti’nin amaçlarını “fethedilen yerlerin Türkleşmesini ve İslamlaşmasını sağlamak”, göçebe Türkmenlerin yerleşik hayata geçmek olarak sıraladıktan sonra istimalet konusuna

geçiş yapıyor. "İstimalet politikası" ve "istimalet siyaseti" gibi tamlamalarda kullanılan istimalet sözcüğünü kitap "meylettirme, cezbetme, gönül alma" olarak açıklıyor ve istimaletin işlevini şu şekilde ifade ediyor:

İskân sonrasında başlayan imar faaliyetleri ile fethedilen bölgelere Türk İslam kimliği kazandırılmıştır. Osmanlı Devleti, Rumeli'de iskân politikasıyla birlikte istimâlet politikasını da uygulamıştır. Sözlük anlamı "meylettirme, cezbetme, gönül alma" olan istimâlet; genel olarak Osmanlı Beyliği'nin uyguladığı "uzlaştırıcı fetih siyaseti" için kullanılan tabirdir. Osmanlı Devleti, fethedilen bölge halkına iyi davranarak onları himaye etmiş, inançlarında serbest bırakmış, onların can ve mal güvenliğini sağlamış, gönüllerini kazanmaya çalışmış ve vergilerde kolaylık göstermiştir. Fetihlerde kalıcılığın sadece askerî zaferlerle gerçekleştirilemeyeceğini gören Osmanlılar, istimâlet politikası ile bu kalıcılığı sağlamıştır. (Tarih 10, 2018, s. 62)

Ünite sonundaki değerlendirme sorularında da iskân (s. 73) ve istimalet (s. 72) vurgulanıyor. Bu bölümde bir sayfa istimalet konusuna ayrılmış. "İstimalet Politikası" adlı bir metin ve metne dair sorulara yer verilirken "Osmanlı Beyliği'nin inşasında, bir buçuk asır sonra da dünya devleti gücüne erişmesinde ve uzun ömürlü oluşunda etkili olan unsurların en önemlilerinin adalet, vicdan, müsamaha ve istimâlet kavramları olduğu" (s. 72) ifade ediliyor. Bu vurguya ek olarak 4. ünitenin konu sonu sorularında öğrencilerden "İstimâlet Politikası"nı açıklamaları isteniyor. 7. Ünite de "Fethedilen Yerlerde İslam Kültürünün Etkisi" adlı bölümde istimalet politikasının önemine değiniliyor (s. 189). 2017 ders kitabında istimalet konusu bulunmuyor.

Hem 2017 hem de 2018 yılı 7. Sınıf Sosyal Bilgiler kitaplarında gaza ve cihat anlayışına yer verildiği, bu anlamda kitaplar arasında bir süreklilik olduğu görülüyor. 2017 ve 2018 yılı kitaplarında gaza aynı şekilde, "İslam dinini korumak veya yaymak amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan kutsal savaş" (s. 54, s. 240) olarak tanımlanıyor. Cihat ise, kimi zaman cihad olarak da yazılmış olan şekliyle 2018 yılı kitabında "din uğruna yapılan savaş olarak" (s. 240) tanımlanırken, 2017 yılı kitabında herhangi bir tanıma rastlanıyor. Aynı zamanda, konuyla ilgili anlatımlarda kitaplar arasında bazı farklılıklar da göze çarpıyor. 2017 yılı kitabında gaza anlayışı, Selçuklu Devleti ile başlatılıp Türk beylikleri ve Osmanlı Devleti ile devam ettirilirken, 2018 yılı kitabında konu daha çok Osmanlı Devleti temelinde aktarılıyor. 2018 yılı kitabının aksine, 2017 yılı kitabında gaza ile birlikte istimalet politikasına dair bir anlatım görülüyor.

2017 yılı kitabında "Türk Tarihine Yolculuk" temasında Selçuklu Devleti ile başlayan ve devam eden süreçte Türklerdeki gaza anlayışının önemi vurgulanıyor:

Ben Büyük Selçuklu Devleti'ne adını veren Selçuk Bey'in torunlarından Süleyman Şah'ım. Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'nun fethiyle görevlendirildim. İç karışıklık yaşayan Bizans'ın zayıflığından yararlanarak İznik'e kadar ilerledim ve burayı başkent yaparak Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurdum (1075). Fetih ve gazalarda bulunarak devletimin topraklarını Marmara Denizi'nden Suriye'ye kadar genişlettim. Devletimi Anadolu'daki en güçlü devlet hâline getirdim. (s. 58)

Aydınoğlu Ömer Bey; cömert, dindar, gaza ve fetih yapan bir kahramandır. Gaza için hazırladığı donanma ile Bizans'ın başkenti İstanbul'a kadar akınlar yapar, elde ettiği ganimeti Müslümanlara dağıtırdı. (s. 61)

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Ertuğrul Bey'in gazayı içeren şu sözlerine de yer veriliyor:

Malazgirt Zaferi'nden sonra birçok Türk boyu ile beraber Anadolu'ya geldik. Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı Alaaddin Keykubad, biz Kayılar'ı Bizans sınırında bulunan Söğüt ve Domaniçe'ye yerleştirdi. Bizi, Selçuklu sınırını Bizans'a karşı korumak ve bu devlete karşı fetih ve gaza yapmakla görevlendirdi. (s. 62)

Osman Bey'in, oğlu Orhan Bey'e olan vasiyetinden olduğu belirtilen metinde ise, gaza ve cihadın terk edilmemesi gerektiğini vurgulayan şu sözler paylaşıyor:

Ey devlet ve ikbal sahibi oğlum! Zalim olma. Âlemi adaletle şenlendir ve Allah için gaza ve cihadı terk etmeyerek beni şad et. Fetih hareketlerine devam ederek Rum (Bizans) memleketlerine de adalet götür. İlim ehli insanlara rağbet et, askerine ve malına güvenip, âlimlerden uzaklaşma. Padişahlığın aslı ve esası İslamiyet'tir. Bu sebeple Allahutealâ'nın emirlerine muhalif bir iş eylemeyesin. Bizim mesleğimiz Allah yoludur ve maksadımız Allah'ın dinini yaymaktır. Yoksa kuru kavga ve cihangirlik davası değildir. Bu âlemde benim maksadım, hep dinin zaferi oldu. Sana da bu yakışır. Daima herkese ihsanda bulun. Memleket işlerini noksansız gör. Rabbinin yardımının yakın olmasını istersen gece gündüz halkı korumaya çalış. (s. 63)

Devamında, Osman Bey'in vefatı sonrası Orhan Bey'in gaza ve cihat anlayışını devam ettirdiği de aktarılıyor. 2018 yıl 7. Sınıf Sosyal Bilgileri kitabında gaza 2017 yılı kitabında tanımlanan şekliyle yer bulurken, "Kültür ve Miras" teması altındaki hedeflerden birinin Osmanlı Devleti'nin gaza ve cihat anlayışı ile istimâlet politikasını öğrenmek (s. 42) olduğu belirtiliyor. Öğrenme amacıyla bağlantılı olarak tema boyunca, hem 2017 yılı 7. Sınıf Sosyal Bilgiler kitabında hem de 2018 yılı 10. Sınıf Tarih kitabında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin siyasi bir güç olarak ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birinin gaza ve cihat anlayışı olduğu vurgulanıyor.

...Osman Gazi 1288'de Karacahisar'ı fethetti ve burayı kendisine merkez edindi. Osmanlı Beyliği'nin ilk merkezi, Eskişehir'e 7 kilometre uzaklıkta, sarp bir tepe üzerinde bulunan ve bugün mevcut olmayan Karacahisar Kalesi'dir. Osman Gazi, bu kaleyi fethederek İznik'ten İstanbul'a giden ana yola da hâkim oldu. Ayrıca Karacahisar'ın fethiyle "tekmur" adıyla anılan Bizans valilerine savaş başlattı ve bölgeyi bir gaza alanı haline getirdi. (s. 44)

Kitapta aynı zamanda gaza ve cihat konusundaki kahramanlıkları ile ön plana çıkan kişiler de anlatılıyor:

Fetihler sadece silah yoluyla gerçekleşmemiştir. Askerlerden önce fethedilecek bölgeye gidip insanların gönüllerini kazanmaya çalışan kişilerin de fetihlerde büyük rolü vardır. Bu gönüllü insanlara derviş manasına gelen abdâl veya Abdalân-ı Rum deniliyordu. Bu dervişlerin faaliyetleri Anadolu'da İslâmiyet'in yayılmasını sağladı. Şehir ve kasabalara yerleşen dervişler, toplumun bütün kesimleriyle yakın temas kurdu. Halk arasında gaza ve cihad anlayışını yaydılar. Bu durumun Osmanlı Devleti'nin siyasi güç olarak ortaya çıkmasında önemli katkısı oldu. Bunlar Anadolu'nun manevi mimarları Yunus Emre, Hacı Bektâş-ı Veli gibi şahsiyetlerin yolundan gidiyorlardı. (s. 53)

Gazi Akçakoca

Osman Gazi'nin yakın silah arkadaşlarından. Orhan Bey zamanında da Konuralp ile beraber fetih hareketlerine katılmıştır. Fetihlerde büyük yararlılık gösteren Akçakoca'ya duyulan sevgi ve hürmetin bir ifadesi olarak Kocaeli ilimize ve Düzce'nin Akçakoca ilçesine ismi verilmiştir.

Akçakoca gibi gazi ve alpler vatan uğruna canını bile vermekten çekinmeyen gaza ve cihat ruhu ile hareket eden kahramanlardır. Bunlara Gaziyân-ı Rum da denilmektedir. (s. 54)

Temadaki etkinlik çalışmasında ise öğrencilerden "Osmanlı Devleti, gaza ve cihat, fetih siyaseti, istimâlet politikası, millet sistemi, adil yönetim" kavramlarını en az bir kez kullanarak kısa bir metin yazmaları isteniyor (s. 62)

İnkılap Tarihinde Dini Referanslar

2017 ve 2018 ortaöğretim İnkılap Tarihi kitapları, sekülerizm konusunda genel yaklaşım açısından farklılık göstermiyor. Fakat Kurtuluş Savaşı ve 1. Dünya Savaşı anlatıları başta olmak üzere 2018 ders kitabında, özellikle hikâyelerde ve arka plan detaylarında dini referanslar daha fazla bulunuyor. Örneğin Irak Cephesi anlatılırken etno-dinsel bir militarist söylemin hâkim olduğu bir hikâye içeriliyor. Irak Cephesi'nde, Türk kuvvetlerini komuta eden Halil Paşa'nın Kut Zaferi sonrası askerlerine hitabı aktarılıyor:

Arslanlar! Bugün Türklere şeref şan, İngilizlere kara meydan olan şu kızgın toprakların güneşli havasında, şehitlerimizin ruhları şad ve handan uçuşuyorlar. Hepinizin pak alınlarından öperek, hepinizi tebrik ederim. Bize 200 yıldan beri tarihimizde okunmayan bir vakayı kaydettiren Allah'a hamd ve şükürler olsun. Allah'ın azametine bakınız ki 1500 senelik İngiliz tarihine böyle bir vakayı, ilk defa sizin süngülerinizle yazdırdı. (...) Türk sebatının, İngiliz inadını kırdığı bu harpte, birinci vaka Çanakkale'de ikinci vaka da burada geçti. Bu güne 'Kut Bayramı' adını veriyorum. Ordumun her ferdi, her yıl bu günü kutlarken, şehitlerimize 'Yasin'ler, 'Tebareke'ler, 'Fatiha'lar okunsun... Altıncı Ordu Komutanı Mirliya (Tuğgeneral) Halil. (12. Sınıf İnkılap Tarihi, 2018, s. 41)

Halil Paşa'nın bu hitabından sonra asker duygulanımı ile ilgili şu soru geliyor: "Halil Paşa'nın orduya yukarıdaki hitabının askerler üzerinde yarattığı duyguları değerlendiriniz." Bu sorunun veri yoğun bağlam ile çok bir ilişkisi bulunmuyor.

2018 ortaöğretim İnkılap Tarihi kitabı Milli Mücadele döneminde din adamlarının rolüne 2017 kitabına göre daha fazla değiniyor. Damat Ferit Paşa'nın "Millî Mücadele yanlılarının din ve vatan düşmanı asiler oldukları ve öldürülmelerinin dinen sakıncası olmadığı yönünde Şeyhülislam'dan fetva aldı"ğı (2018, s. 69) belirtilirken, Şeyhülislam Dürriyade Abdullah Efendi'nin Fetvası ileriki sayfalarda alınıyor. Fetvaya dair karşılıklı konuşmada, aşağıda görülebileceği gibi Şeyhülislam'ın fetvayı isyancılar bağlamında verdiği mesajı hâkim:

Padişahın ülkesinde savaşacak güçte olan Müslümanların.... Asilerle çarpışması dince gerekir mi?

Cevap: Allah bilir ki gerekir.

Bu savaştan kaçanlar dünyada şiddetli cezayı, ahirette de çok acı azabı hak eder mi?

Cevap: Allah bilir ki ederler.

Halife askerlerinden asileri öldürenler gazi, asilerin öldürdükleri şehit olur mu?

Cevap: Allah bilir ki olur.

Takvim-i Vakayi, 11 Nisan 1920. (2018, s. 71)

Bu diyalog sonrası öğrencilere yöneltilen şu soru ile de fetvanın isyancılara karşı verildiği düşüncesi ama İstanbul Hükümeti'nin amacının farklı olduğu yönünde bir yönlendirme oluyor: "İstanbul Hükümeti, Millî Mücadele'ye karşı şeyhülislamdan fetva alırken neyi amaçlamıştır?" (s. 71). Bu konudan hemen sonra gelen Büyük Millet Meclisi'nin açılması başlıklı bölümdeki "bir ülkede çıkan ayaklanmaların o ülkeye verdiği zararlar neler olabilir" sorusu da yine yukarıdaki diyaloga ilişkilendirilebilir. Bir sonraki konu ise ülkede çıkan ayaklanmalar ile ilgili. İsyanlara karşı alınan önlemler bölümünde, Şeyhülislam'ın fetvasına karşılık "Ankara Müftüsü Rifat Efendi liderliğindeki din adamları"nın karşı fetva hazırladıkları belirtiliyor ve "Millî Mücadele'de din adamlarının rolünü ve etkisini değerlendiriniz" sorusu yöneltiliyor (s. 72). Bu fetva kitapta şu şekilde geçiyor:

Halifeliğin meşru hakkını elinden alanlardan kurtulmak ve fiilen saldırıya uğrayan vatan topraklarını düşmandan temizlemek için uğraşan ve çalışan İslam halkı şeriatça Allah yolundan ayrılmış olurlar mı? Cevap: Allah en iyi bilir ki olmazlar. Halifeliğin gasp edilen haklarını geri almak için düşmanlara karşı açılan mücadelede ölenler "şehit" kalanlar "gazi" olurlar mı? Cevap: Allah en iyi bilir ki olurlar. Din uğrunda savaşan ve görevini yapan halka karşı düşman tarafını tutup Müslümanlar arasında silah kullananlar ve adam öldürenler şeriat bakımından en büyük günahı işlemiş ve fesatçılık yapmış olurlar mı? Cevap: Allah en iyi bilir ki olurlar." Sabahattin Selek, Millî Mücadele s. 768-769. (Kısaltılmış ve Sadeleştirilmiştir.)" (2018, s. 72)

Bu tarz fetvalar 2017 kitabında alıntılanmazken, fetvaların hikâyeleri yoğun detaylı dini referanslara girilmeden şu şekilde veriliyor:

Damat Ferit Paşa millî hareketi engellemek için Büyük Millet Meclisi Hükümetine karşı yoğun bir propagandaya başladı. İlk olarak şeyhülislamdan millî hareketin hatalı ve dine aykırı olduğuna dair bir fetva alarak bunu çoğaltıp İngiliz uçakları ile bütün Anadolu'ya dağıttırdı. Bu fetva ile Mustafa Kemal ve arkadaşlarının dine karşı büyük günah işledikleri duyuruldu. Yurdunu, devletini ve dinini seven her yurttaşın silahına sarılarak millî hareket sona erdirilinceye kadar savaşması istendi. (2017, s. 72)

Millî Mücadele'nin kazanılmasında dini duyguların rolüne 2018 kitabı daha fazla yer verirken 2017 ders kitabı daha az yer veriyor. 2018 kitabı, "Ulucamii İmamı Rıdvan Hoca 'Kalelerinde hür bayrağı dalgalanmayan, esir bir memlekette cuma namazı kılınmaz' diyerek halkı coşturdu" (s. 77) ve "Fransız askerlerinin bir Türk kadınına: 'Burası artık Türklerin değildir. Fransız memleketinde peçe ile gezilmez!' diyerek, kadının peçesini çekip yırtması olayları başlattı. Bu duruma şahit olan Sütçü İmam, düşman askerini vurdu." (ss. 77-78) gibi ifadeler içeriyor. 2017 kitabı ise aşağıdaki gibi dini referansları daha az içererek aynı olayları aktarıyor:

Maraş'ı işgal eden Fransız ordusundaki Ermenilerin, şehirdeki Türk halkının onuru ile oynamalarından dolayı şehir halkı Fransızlara karşı ayaklandı. Sütçü İmam'ın, bir Türk kadınına hakaret ettiği için bir Fransız askerini öldürmesi, Maraş Kalesi'ndeki Türk bayrağının indirilip Fransız bayrağının asılması ile önceden ayaklanan Maraş halkı büyük bir direniş hareketi başlattı ve kahramanca mücadele etti. (2017, s. 82)

2017 kitabında bahsi geçmeyen Kafkas İslam Ordusu, 2018 kitabında kahramanlıkları ile yer buluyor. "Kafkas Cephesi ve 1915 Olayları" başlığı altında, 1917 Bolşevik Devrimi sonrası Rus birliklerinin bölgeden ayrılması ile Ermeni ve Gürcülerin Osmanlı ile mücadeleye giriştikleri, Müslüman ve Türklere karşı katliamlar yaptıkları, bu gelişmeler üzerine İstanbul Hükümeti tarafından Kafkas İslam Ordusu'nun kurularak Bakü'nün düşmandan temizlendiği ifade ediliyor.

2017 ve 2018 ders kitaplarının azınlıklar ile ilgili söylemlerinde bir fark olmamakla birlikte, 2018 kitabı azınlıklar olmadığı için kurucu meclisin milli bir nitelik taşıdığını ifade ederek Müslümanlardan oluştuğunu ifade ediyor. 2017 ders kitabı ise yine aynı bilgiyi vermekle birlikte aşağıda görüldüğü gibi milli kelimesini görece dini olmayan bir bağlama oturtuyor:

Başka bir ifade ile BMM'nin açılmasıyla millî egemenliğe dayalı, tam bağımsızlığı hedefleyen yeni bir devlet kurulmuş oldu. Osmanlı parlamentolarının aksine bu Meclis millî özellikler taşımaktaydı. BMM, egemenliğin kaynağının tek kişiye ait olmadığını kabul etti. Artık millet, kendi geleceğine karar verecekti. Mustafa Kemal, BMM'nin önemini şu sözleriyle ifade etmiştir: ... (2017, s. 71)

"Meclis, 23 Nisan 1920 Cuma günü, milletvekillerinin Hacıbayram Camii'nde halkla beraber cuma namazını kılmalarının ardından açıldı" detayını veren 2018 kitabı, BMM'nin açılmasıyla millî egemenliğe dayalı, tam bağımsızlığı hedefleyen yeni bir devlet kuruldu. Osmanlı Parlamentosunun aksine azınlık temsilcilerinin olmadığı bu meclis, millî bir nitelik taşımaktaydı (2018, s. 71) ifadesini kullanıyor.

Yukarıda anlatılanlar belirli örneklerle sınırlı olup dini referanslar içeren detaylara ve arka plan bilgisinde dini referansların kullanılmasına 2018 kitabının bazı bölümlerinde, 2017 kitabının benzer konuları işleyen bölümlerine göre daha fazla yer verdiğini görmek mümkün.

Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kitaplarındaki Değişiklikler

Ortaöğretim DKAB kitapları bir çok noktada benzerlikler taşımakla beraber cihat kavramının 2018 kitaplarına girmiş olması bir fark olarak ortaya çıkıyor. Ayrıca laiklik ile ilgili ünitelerin 2018 ders kitaplarından çıkarıldığı ve 2018 ders kitaplarının yaşamı daha fazla kuşatan bir din kavramsallaştırması yaptığı görülüyor. Müfredat değişikliği kaynaklı, Ortaöğretim DKAB kitaplarında konuların verildiği sınıflar değiştiği için bu bölüm, farklı sınıflara ait kitapların benzer konuları anlatan ünitelerinin karşılaştırmasını içeriyor.

"Dünya ve Ahiret" (11. Sınıf, 2018, ss. 12-39) adlı ünite, ölüm sonrası yaşama dair yoğun korku unsuru içeren bir betimleme yapıldıktan sonra ünitenin sonunda Bakara Suresi tanıtılıyor ve Allah yolunda cihat edip şehit olanlara ölü denmemesi gerektiği ifade ediliyor. Aynı konunun işlendiği 2017 yılı 12. Sınıf kitabındaki "Dünya Hayatı ve Ahiret" (ss. 9-28) adlı ünite ise cihat veya şehitlik bahsi geçmiyor. Söz konusu farka konu olan bölüm aşağıda yer alıyor:

Ayet-i kerimede ilk istenen; Allah (c.c.) yolunda malıyla, canıyla cihad ederken şehit düşenlere ölü denilmemesidir. Bunun nedeni olarak onların diri olması gösterilmiş, ölü ve diri arasında bir ayrım yapılarak bu durum izah edilmiştir. Allah Teala yolunda şehit olmak, sıradan bir ölüm gibi değildir. Şehitlere "ölüler" demek ve onların ölüp yok olduklarını düşünmek yanlıştır. Aksine onlar diridirler; fakat insanlar bunu fark edemez, onların canlı olduğunu hissedemezler. Şehitler Allah (c.c.) katında, O'nun lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar. Ayet-i kerimede bizlerin bilemeyeceği bu durum, ölü ve diri olmak arasındaki fark kadar canlı ve net bir biçimde bildirilmiştir. (11. Sınıf, 2018, s. 34)

Bu paragraftan sonra, "Sıra Sizde" bölümünde, öğrencilerden savaş ile ilgili bir ayet olan (Bkz: diyanet.gov.tr) Enfal Suresi 17. ayete dair şu etkinlik cümlesi yer alıyor: "Kur'an-ı Kerim'den Enfâl suresinin 17. ayetinin mealini bularak ayette verilmek istenen mesajları, varsa şahıs, yer, konu ve kavramları kısaca açıklayınız." (2018, s. 34). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tefsirinde söz konusu ayetin

Türkçesi şu şekilde geçiyor: "Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı; bunu da müminlere kendinden güzel bir lutufta bulunmuş olmak için yaptı. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir" (diyanet.gov.tr⁴). Bu etkinlikten sonra ise Bakara Suresi'nin 155-157. ayetleri üzerinden sıkıntılara katlanmanın ve sabrın önemi tartışılıyor ve yine aşağıda görülen "Sıra Sizde" bölümünde öğrencilerden başka bir sureyi araştırarak yorumlamaları isteniyor: "Kur'an-ı Kerim'den Âl-i İmrân suresinin 169. ayetinin mealini bularak ayette verilmek istenen mesajları, varsa şahıs, yer, konu ve kavramları kısaca açıklayınız" (11. Sınıf 2018, s. 35). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ayet tefsiri sayfasında 169-170. Ayetler birlikte verilmiş ve şu şekilde çevrilmiş olarak görünüyor:

Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lutf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehid kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar (kuran.diyanet.gov.tr⁵)

Bu ifadeler Allah yolunda şehit olmanın önemine vurgu yapıyor. Konu sonundaki değerlendirme bölümünde ise doğru-yanlış sorularında "İslam dinine göre Allah (c.c.) yolunda öldürülenler şehit mertebesine yükselir" ifadesinin doğru mu yanlış mı olduğu sorularak yine Allah yolunda şehit olma fikri vurgulanıyor. 2017 basımı 10, 11 ve 12. sınıfların ders kitaplarında bu vurgu bulunmuyor.

Bu örtük tartışmaya ek olarak, 2018 yılı 11. Sınıf DKAB kitabının 3. ünitesinde cihat konusu detaylı bir şekilde işleniyor. "Kur'an'da Bazı Kavramlar" (ss. 66-74) adlı bu ünitenin başında verilen sekiz temel kavramdan biri cihat. Aynı zamanda, "Hazırlık Çalışması" bölümü, "Kur'an-ı Kerim'de cihat kavramına hangi anlamlar yüklenmiştir? Araştırınız." (s. 67) sorusu ile başlıyor. Doğru yolda olmak ile ilgili konuda Maide Suresi'nden bir alıntı ile şu düşünce ifade ediliyor: "'Ey iman edenler! Allah'tan korkun, O'na yaklaşmaya vesile arayın ve O'nun yolunda cihat edin ki kurtuluşa eresiniz.' ayeti gereğince kişi, hidayete kavuşmak için sebepleri araştırmalı ve onlara sınıksız sarılmalıdır." (s. 69). "Allah'a (c.c.) karşı saygılı olma" ve "O'na itaatsizlik etmekten sakınma" olarak tanımlanan takva konusunda ise şu ifade geçiyor: "Kur'an'a göre; sözünde durmak, adil olmak, dürüst davranmak, mal ve canla cihat etmek gibi iyi işler de takva sahiplerinin özellikleri arasında sayılmıştır" (s. 74).

Yine 3. Ünite, "Allah Yolu'nda Mücadele: Cihat" adlı cihat tartışmasının yapıldığı uzun bir bölüm bulunuyor. Bu bölümde cihadın birçok farklı anlamı verilerek kavram tartışılıyor ve şu şekilde tanımlanıyor: "İslam dininin insanlığın huzuru ve güzelliği için koymuş olduğu ilkelere uygun davranmak amacıyla çalışma ve gayret sarf etme" (s. 77). Cihadın "bireysel ve toplumsal alanda yapılması gereken bir ibadet" (s. 77) olduğu belirtilip çeşitli örnekler veriliyor ve "cihadın bir çeşidi olan savaş"ın (s. 77) ancak zorunlu hallerde başvurulması gerektiği belirtiliyor. Kurtuluş Savaşı ve 15 Temmuz bu durumun örnekleri olarak gösteriliyor. Mekke ve Medine dönemi ayetlerinde cihadın ne anlamda kullanıldığına değiniliyor; Medine döneminde cihadın "Müslümanların hâkimiyetini ve İslamiyet'in yeryüzünde hâkim olmasını sağlamak gibi anlamlarda kullanıldığı" (s. 79) bilgisi veriliyor ve bu dönemde cihat anlayışının "silahlı mücadele şeklinde" olduğu belirtiliyor. Yine bu dönemlere dair yürütülen tartışmada cihadın sadece "silahlı mücadele ile sınırlandırılmaması" (s. 78) gerektiği düşüncesine ve "İslamiyet'te öldürmek değil, insanların hayatlarını adalet ve huzur içinde yaşamaları için gayret sarf etmek esas"tır (s. 79) ifadesine yer veriliyor. Bununla birlikte yine aynı dönem bağlamında cihadın yapılmasının gerekli olduğu bazı durumlar belirtiliyor. "Bozgunculuk" (s. 79) ve "zulme uğrama" (s. 90) olarak nitelendirilen "Müslümanların dinlerini yaşamalarına engel

4 <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Enf%C3%A2I-suresi/1177/17-18-ayet-tefsiri>

5 <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82I-i-20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/462/169-171-ayet-tefsiri>

olmaya çalışmak" (s. 79) durumlarına cihat ile karşılık verilebileceği belirtiliyor.

Herhangi bir tarihi dönem belirtilmese de, politik, teknolojik, ekonomik ve psikolojik savaş gibi farklı yöntemlerle de cihat yapıldığı belirtilerek, Müslümanların bu alanlarda çalışmalarında bulunmasının önemine değiniliyor (s. 90). Bu vurgudan sonra şehadet kavramı şu şekilde açıklanıyor: "Allah (c.c.) yolunda veya O'nun korunmasını emrettiği kutsal değerler olan din, vatan, namus, mal ve can güvenliği için mücadele ederken hayatını feda etmeye şehadet denir. Allah'ın (c.c.) dininin tüm insanlığa ulaştırılması esnasında ölen veya öldürülen kişiye de şehit denir" (s. 81). Bakara Suresi'nin yukarıda açıklanmış olan şehitlere dair ayeti tekrarlanarak bir kez daha şehitlik konusuna dönülüyor. "Millî birlik ve beraberliğe hizmet edecek her konuda faaliyet gösterme"nin (s. 81) cihat olduğu ifade edildikten sonra cihat tartışması "Cihat, gerektiğinde savaşmayı da kapsayan bir anlam genişliğine sahiptir" (s. 81) cümlesi ile sonlanıyor. Yukarıda özetlendiği gibi "gerekli" durumlar oldukça yuvarlak ve sınırları belirsiz biçimde tanımlanıyor. Bu muğlaklığın bir nedeni de öğretim programında yeterince detaylı açıklama olmaması olabilir. 2018 yılı Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programı, cihat konusunun kazanım ve açıklamalarına dair şu bilgiyi içeriyor:

Cihat kavramı; anlam genişliği göz önünde bulundurularak salt savaş ile sınırlandırılmadan tüm boyutlarıyla ve Mekkî ve Medenî ayetlerin bu kavrama yüklediği anlamlar bağlamında ele alınır. Cihadın bir ibadet olarak farzı ayın ve farz-ı kifaye olduğu durumlara değinilir. Bu kapsamda ceht, mücahede, davet, tebliğ, irşat, emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker, kıtal/ mukatele ve şehadet kavramlarına yer verilir. (s. 27)

Bu tanımlamadan da görülebileceği gibi, cihat kavramına dair oldukça detaylı bilgi ve yan kavramlar içerilmesini talep eden öğretim programı, cihadın gerekli görüldüğü durumlar konusunda herhangi bir açıklama içermiyor.

DKAB kitaplarında başka bir değişiklik ise laiklik konusunun 2018 yılı 7. Sınıf kitabından ve tüm ortaöğretim kitaplarından çıkarılmış olması. 2017 yılı 7. Sınıf ders kitabında "Kültürümüz ve Din" adlı üniteye "Laiklik, Din ve Vicdan Özgürlüğünün Garantisidir" (s. 132) başlıklı bir bölüm bulunuyor. Aynı zamanda "İslam Düşüncesi'nde Yorumlar" (s. 63) adlı üniteye "Dinde Zorlama Yoktur" adlı yaklaşık dört sayfalık bir bölüm bulunuyor ve bu bölümde de laiklik konusuna yer veriliyor. Kitaptaki laiklik tartışması her ne kadar laikliğin din özgürlüğü yönünü vurguluyor ve dini baskıdan özgür olma ve vicdan özgürlüğünü geri planda bırakıyor olsa da 2018 yılı 7. Sınıf kitabında ve diğer ortaokul kitaplarında laiklik konusuna yer verilmediği için ortaya bir fark çıkıyor.

Ortaöğretim kitaplarında ise 2017 yılı kitaplarında 10. Sınıfta işlenen inanç özgürlüğü konusunun ve 11 ve 12. Sınıflarda yer alan laiklik öğrenme alanının 2018 yılı kitaplarından kaldırıldığı görülüyor. 2017 yılı 10. Sınıf ders kitabında düşünce ve ifade özgürlüğü ve inanç özgürlüğü oldukça dar kapsamlı ele alınıyor olsa da Anayasa'da düzenlenmiş olan inanç özgürlüğü kavramına yer verilip İslam dininde inanç özgürlüğünün kapsamının çok geniş olduğu iddia edilerek dine referansla bu kavram açıklanıyor; dinde zorlama olmadığının altı çiziliyor. 2018 ders kitaplarında bu kadar dar bir kavramsallaştırma dahi yapılmazken, söz konusu iki kavramın sınırı din ile çiziliyor. 2018 yılı 10. Sınıf DKAB kitabında "düşünce ve ifade özgürlüğü" (s. 81) adlı bir bölüm bulunmasına rağmen ifade özgürlüğü kavramının tanımı yapılmazken düşünce özgürlüğü kavramı "çeşitli yorum ve mezheplerin ortaya çıkması" (s. 120) olarak sınırlandırılıyor. Düşünce özgürlüğü kavramı bağlamından tamamen koparılarak yeniden bağlamsallaştırılıyor ve sadece din içi bir kavram olarak uyarlanıyor. Şu cümlede görüldüğü gibi düşünce özgürlüğünün sınırı ancak vahyin başladığı yere kadar gidebiliyor: "Düşünce özgürlüğünün bir ürünü olan çeşitli yorum ve mezheplerin ortaya çıkması doğal bir durumdur. (...) Bunun için de İslam dünyasında ortaya çıkan ve vahyin özüne ters düşmeyen tüm mezhep ve

yorumlar kültürel zenginlik olarak görülmelidir.” (2018, 10. Sınıf, s. 121). Kitap, dine zorlama yoktur anlayışını açıklarken Bakara Suresi’ne referansla “insan, din seçiminde serbest bırakılmıştır” şeklinde ifade etmesine rağmen aşağıda görülebileceği gibi bu anlayışın da sınırlarını çiziyor:

Kur’an-ı Kerim’de “Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır...” ayetinde belirtildiği üzere insan, din seçiminde serbest bırakılmıştır. Dinin haklar ve özgürlükler konusundaki yaklaşımı ve özellikle “Dinde zorlama yoktur.” ifadesinin dinin genel bağlamından koparılarak sanki dinde hiçbir kural yokmuş gibi anlaşılması da doğru değildir. Çünkü hür iradesiyle karar veren ve tercihte bulunan kişilerin dinî sorumluluklarını yerine getirmesini beklemek, zorlama olarak kabul edilemez. (ss. 81-82)

Kısacası 10. Sınıf 2017 ders kitabı, dine referansla ve oldukça dar bir düşünce ve ifade özgürlüğü ve inanç özgürlüğü kavramsallaştırması yapmasına rağmen din dışı meşrulaştırma stratejilerine de yer veriyor. 2018 yılı 10. Sınıf ders kitabı ise bu iki kavramı sadece din içi meşrulaştırma stratejileri ile açıklıyor ve bağlamlarından kopararak, sınırları vahiy ve din olan kavramlar olarak yeniden tanımlıyor. 2018 yılı 12. Sınıf ders kitabı da benzer bir yaklaşımla dinin korunmasının hem dini değerlerin korunması hem de inanç özgürlüğü anlamına geldiğini belirterek (s. 117) din dışı bir kavramsallaştırmaya izin vermiyor.

2017 yılı 11. Sınıf DKAB kitabında Din ve Laiklik adlı bir öğrenme alanı olmasına rağmen tüm kitapta laiklik kelimesi sadece bir kez, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “laiklik ilkesi çerçevesinde hareket etmeye” özen gösterdiğini belirtirken kullanılıyor (s. 89). Ünite sadece Diyanet İşleri Başkanlığı’nın tarihi, görevleri ve faaliyetlerine dair bilgi veriyor. Laiklik konusunda 2017 ve 2018 11. Sınıf kitapları benzer olmakla beraber, iki kitabın ortak öğrenme alanı olan Hz. Muhammed konusu karşılaştırıldığında 2018 yılı kitabının itaat kavramını vurgulaması ve daha kuşatıcı bir din anlayışı içermesi nedeniyle küçük de olsa bir fark ortaya çıkıyor. Ayrıca, kitapta “Sekülerizm” (ss. 97-98) adlı bir başlık bulunuyorsa da bu başlık altında dahi sekülerizmden çok İslam inancından bahsediliyor ve ayete referans verilerek ahiret hayatının önemi vurgulanıyor.

2017 yılı 12. Sınıf DKAB kitabında da laiklik öğrenme alanı bulunmasına rağmen laiklik kelimesi hiç geçmiyor ve ünite hurafeden uzak durmanın ve din öğretiminin önemine odaklanıyor. 2018 yılı 12. Sınıf DKAB kitabında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın görev yapma biçimi, Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili bir ünite barındıran 2017 yılı 11. Sınıf DKAB kitabına göre daha farklı açıklanıyor. Başkanlığın, verdiği karar ve fetvalarda toplumun dini sorunlarını Kur’an ve sünnete dayanarak çözüme kavuşturduğu ve bu iki kaynaktan doğrudan hüküm bulunmayan konularda ise dini deliller ve İslamın genel ilkeleri ışığında karar verdiği belirtiliyor (s. 108). Diyanetin “Çözüm Önerileri Dinin Kesin Hükümlerine Aykırı Olmamalıdır”, “Fıtrata Aykırı Olmamalıdır”, (s. 109) gibi alt başlıklarda konu detaylandırılıyor. Yani laiklik bağlamında içerik bulunmazken dinin kuşatıcı olduğu bir görev alanı çiziliyor. Kitap zaten açıkça “İslam dini insan hayatının her alanını kuşatan bir özelliğe sahiptir” (s. 130) ifadesini içeriyor. 2017 yılı 12. Sınıf kitabında bulunmayan “İslam ve Bilim” (ss. 14-42), “Güncel Dini Meseleler” (ss. 108-129) adlı ünitelerinde de bu yaklaşım ile uygun bir şekilde dinin sağlık ve bilim gibi alanları da kuşattığı bir anlatım içeriyor.

Kısacası, 2017 ve 2018 ortaöğretim DKAB kitapları genel yaklaşım açısından büyük farklılıklar göstermemekle birlikte cihat kavramının yeni kitaplara girmiş olduğu ve bu kitapların eski kitaplarda zaten çok sınırlı biçimde ele alınan laiklik kavramından tamamen arındırılarak daha kuşatıcı bir din anlayışı içerdiği görülüyor.

2018 VE 2017 YILI DERS KİTAPLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Araştırmanın ikinci sorusu müfredat değişikliği sonrasında 2018-2019 eğitim öğretim yılında basılan ders kitapları ile 2017-2018 eğitim öğretim yılında kullanılan ders kitapları arasında toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve ilişkili kavramların işlenişi açısından farklılıklar olup olmadığı ve varsa bu farklılıkların neler olduğudur. Bu bölümde, karşılaştırmalı analiz sonucunda kitaplar arasında örüntü oluşturacak şekilde ön plana çıkan farkların aktarılması hedeflendi. Bulgular, Aile İçi İşbölümünde Cinsiyetçilik ve Kadınlık Kurgusu, Erkek Egemen İçerikler ve Erkeklik Kurgusu ile Tarih Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği başlıkları altında aktarıldı.

Araştırmanın geçtiğimiz yıl tamamlanan ilk aşamasında, toplumsal cinsiyetin ele alınışı ile ilgili özellikle 1. Sınıf ve 5. Sınıf Türkçe ile 9. Sınıf Tarih kitaplarında önemli değişikliklerin olduğu, yeni kitaplarda konuyla ilgili çok daha sorunlu içeriklere yer verildiği belirlenmişti. 2017 yılı 9. Sınıf Tarih ders kitabından toplumsal cinsiyet eşitliğine dair içeriğin neredeyse tamamen çıkarıldığı görülürken, yeni yazılan 1. ve 5. Sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metin ve görsellerin daha cinsiyetçi bir yaklaşımla hazırlanmış olduğu sonucuna varılmıştı. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, bir önceki dönem kullanılan kitapların bu kavramlara dair çok olumlu örnekleri içerdiğini iddia etmezken, yeni kitapların daha ayrımcı ve eğitimde eşitsizlikleri artırıcı bir söylem kullandığını göstermişti.

Araştırmanın bu yıl tamamlanan ikinci aşamasında yapılan karşılaştırmalı analiz sonucunda ise özellikle yenilenen ilkökul Hayat Bilgisi ve ortaokul Türkçe ders kitaplarında toplumsal cinsiyet eşitsizliği temsilleri barındıran çok daha fazla metne ve görsele yer verildiği görülüyor. Aile içi işbölümünde cinsiyet ayrımcılığı konusundaki farklar en çok 2. Sınıf Hayat Bilgisi ve sonrasında 3. Sınıf Hayat Bilgisi kitapları arasında görülüyor. Yenilenen ortaokul Türkçe kitaplarında ise ağırlıklı olarak erkek egemen bakış açısını yansıtan içerikler karşımıza çıkıyor.

Aile İçi İşbölümünde Cinsiyetçilik ve Kadınlık Kurgusu

Araştırmanın geçtiğimiz yıl tamamlanan ilk aşamasında, 2017 yılında yenilenen 1. Sınıf Türkçe ders kitabında hem bir önceki yıl kullanılan kitaba, hem de diğer ders kitaplarına göre özellikle aile içi işbölümü konusunda çok daha fazla cinsiyet ayrımcı öğelere yer verildiği ortaya çıkmıştı. İlkokul kitaplarının genelinde özellikle aile merkezli konu anlatımının yoğun olması nedeniyle işbölümünde cinsiyet ayrımcılığı da çoğunlukla bu kitaplarda karşımıza çıkıyor. Örneğin, ilkökul Hayat Bilgisi kitaplarında, başta "Evimizde Hayat" teması olmak üzere gerek metinlerde gerekse görsellerde ev ortamını ve aileyi konu alan pek çok içeriğe yer veriliyor. Karşılaştırmalı analiz sonucunda, 2018 yılı 2. Sınıf Hayat Bilgisi kitabında konuyla ilgili cinsiyetçi içeriklerde önemli bir artış göze çarpıyor. 3. Sınıf Hayat Bilgisi kitabındaki farklılıklar 2. Sınıf Hayat Bilgisi kitabındaki kadar olmasa da, 2018 yılı kitabının da bir önceki kitaba göre cinsiyetçi işbölümünü daha fazla içerdiğini söylemek mümkün. Aynı zamanda, 2018 yılı 4. Sınıf Sosyal Bilgiler kitabında da aile bütçesinin yapılmasını ele alan bölümler arasında fark görülüyor; 2018 yılı kitabı bir önceki kitaba göre konuyu daha cinsiyetçi bir perspektiften ele alıyor.

Hem 2017, hem de 2018 yılı ilkökul Türkçe ve Hayat Bilgisi kitaplarında genel olarak göze çarpan ortak özellik, gerek metinlerde, gerekse görsellerde kadınların sık sık anne olarak karşımıza çıkması. Bu durum, 2018 yılı 7. Sınıf Sosyal Bilgiler kitabındaki "Türk kültüründe aile toplumun temelidir. Osmanlı toplumunda da aileye verilen değer sonucunda kadın çok saygın bir yere sahiptir." (s.

85) denilerek kadının aile ile birlikte var olduğu ve aile içinde olmazsa saygın olamayacağı mesajının verildiği bakış açısıyla da örtüşüyor. Diğer yandan, eski kitaplarda başörtülü olarak görselleştirilen kadınlar daha çok annee ve babaanne gibi ailenin büyükleri iken, yenilenen kitaplarda artık annelerin bir kısmı da türbanlı şekilde görülüyorlar. Bu durum, Çayır'ın ders kitaplarında neredeyse hiç başörtülü kadın olmadığını dile getirdiği araştırma sonucundan (2014) farklılaşıyor. Yenilenen kitaplarda türbanlı anneler hem ev ortamında, hem de kamusal alanda çocuklarıyla birlikte sıkça karşımıza çıkıyor:

Hayat Bilgisi 2, 2018, s. 126

Hayat Bilgisi 2, 2018, s. 66

Türkçe 2, 2018, s. 153

Türkçe 2, 2018, s. 46

Türkçe 3, 2018, s. 10

Bununla birlikte, 3. sınıf Türkçe kitabında artık sadece kadınların değil, kız çocuklarının da türbanlı olarak gösterildiği bir görsele de rastlıyoruz:

Bir yandan da anneler, özellikle 2. Sınıf Hayat Bilgisi kitabında, aşağıdaki görsellerde olduğu gibi kızları ile birlikte mutfakta yemek yaparken veya masayı hazırlarken daha fazla görülüyorlar:

Türkçe 3, 2018, s. 137

Hayat Bilgisi 2, 2018, s. 14

Hayat Bilgisi 2, 2018, s. 15

Aynı kitapta, bir başka görselde yine anne mutfakta yemek yaparken kızı ile birlikte görülüyor ve örtük bir söylemle ev işlerinden sorumlu olduğunu ifade ediyor:

Hayat Bilgisi 2, 2018, s. 76

"Anneciğim odamı topladım. Şimdi sofrayı hazırlayabilirim."

"Teşekkür ederim Ece. Ev işlerinde bana yardım ettiğin için daha az yoruluyorum."

2018 yılı 2. Sınıf Hayat Bilgisi kitabının tamamında, benzer şekilde pek çok farklı örnekte aile içi

işbölümünde cinsiyet ayrımcı bu vurgu karşımıza çıkıyor. Kitabın 69. sayfasında anneyi masanın hazır olduğunu söylerken, 77. sayfasında ise masayı hazırlarken görüyoruz. Bu görsellerde, annelere yardım edenler de hep kız çocukları. Kitapta, "Evimizde Hayat" temasında geniş ailenin yer aldığı görsellerde de, yine mutfak işinin kadınların görevi olduğu fikri var. Aşağıdaki iki ayrı örnekte kadın, herkes otururken servis yapıyor:

Hayat Bilgisi 2, 2018, s. 51

Hayat Bilgisi 2, 2018, s. 54

2017 yılı 2. Sınıf Hayat Bilgisi kitabında ise kadının mutfak işleriyle tek başına uğraştığı veya kızının ona yardım ettiği herhangi bir örneğe yer verilmiyor, tam tersine aile üyeleri mutfakta birlikte yemek hazırlarken görülüyor:

Aile içi işbölümü konusunda bir diğer önemli fark, yeni kitapta annenin (s. 63), eski kitapta ise babanın ütü yaparken (s. 46) görselleştirilmiş olması nedeniyle ortaya çıkıyor:

Hayat Bilgisi 2, 3. Kitap, 2017, s. 138

Hayat Bilgisi 2, 2018, s. 63

Hayat Bilgisi 2, 1. Kitap, 2017, s. 46

2017 yılı kitabında toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili olumlu temsiller, 2018 yılı kitabında yerini kadınlar aleyhine daha cinsiyetçi örneklere bırakmış olsa da, her iki kitapta aşağıdaki örneklerde olduğu gibi aile üyelerinin birlikte ev işi yaptığı görsellere yer veriliyor olması yine de olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir:

Hayat Bilgisi 2, 2018, s. 102

Hayat Bilgisi 2, 1. Kitap, 2017, s. 46

Hayat Bilgisi 2, 1. Kitap, 2017, s. 46

Diğer yandan, kitapların içindeki bu anlatımlar, tutarsız olmaları ve süreklilik içermemeleri nedeniyle sorunlu gözüküyor. Bu anlamda da 2017 yılı kitabı yeni kitaptan farklılaşıyor. Kitapta, diğer ders kitaplarında örneğine pek rastlamadığımız bir görsel yer alıyor. Kitapların genelinde, annenin evde baba olmadan çocuklarıyla birlikte iş yaparken görülmesi olağan bir durum olarak karşımıza çıkarken, babanın böyle bir durumda görselleştirilmesine pek rastlanmaz. Bu durumun istisnası, 2017 yılı 2. Sınıf Hayat Bilgisi kitabında babanın kızıyla birlikte ev işi yaptığı yanda gördüğümüz örnektir:

2. Sınıf Hayat Bilgisi kitaplarındaki içeriklere benzer şekilde, 3. Sınıf Hayat Bilgisi kitapları karşılaştırıldığında da yine olumlu olarak aile üyelerinin birlikte iş yaparken görüldüğü görsellere yer verildiği ve anlatımlarda ev içindeki sorumlulukların paylaşılması gerektiğine vurgu yapıldığı görülüyor:

Hayat Bilgisi 3, 2018, s. 54

Hayat Bilgisi 3, 2. Kitap, 2017, s. 72

Bununla birlikte, 2017 kitabında yer alan "Birlikte Daha Kolay" başlıklı aşağıdaki metin, diğer kitaplarda benzer örneğine yine pek rastlamadığımız bir şekilde aile içindeki iş dağılımını sorunsallaştırıyor ve çok daha eleştirel bir bakış açısıyla ele alıyor. Her ne kadar işbölümünde eşitlik yerine adalet ön plana çıkarılıyor olsa da, işlerin dengeli dağılımı teşvik ediliyor:

Birlik ailesi, evin annesinin uzunca bir aradan sonra yeniden işe başlayacak olmasının heyecanı içinde, akşamüstü bir araya geldi.

Anne: "İşime geri döneceğim için çok heyecanlı ve mutluyum."

Baba: "Biz de senin adına çok mutlu olduk. Senin çalışmadığın dönemde farkında olmadan evdeki işlerin büyük bir kısmını senin üstüne yıkmışız. İşe başlayacak olman ailedeki görev dağılımını da gözden geçirmemiz gerektiğin bize gösterdi."

Beste: " Babacığım bence de yapılması gereken işleri paylaşırsak hepimizin işi daha kolay olur."

Yücel: "Ben odamı toplarım, ablam annemle mutfak işlerini ve temizlik işlerini, babam da evdeki tamirat işlerini üstlenebilir. Planımı nasıl buldunuz?"

Beste: "Yücel, bu yaptığın hiç de uygun değil."

Yücel: "Neden böyle düşünüyorsun ablacığım?"

Beste: Planına göre sen ve babam çok az bir iş üstleniyorsunuz. Evdeki en ağır işler annemle bana kalıyor. Evdeki görev dağılımını bu şekliyle hiç de adil bulmuyorum."

Yücel: "Haklısın ablacığım, evde yapabileceğim daha birçok iş bulabilirim. Yemek masasının hazırlanması, ütülen çamaşırların katlanıp yerleştirilmesi, bakkaldan ekmek alınması aklıma gelen işlerden sadece birkaçı."

Beste: "Ben de yerleri süpürebilir, çiçekleri sulayabilirim. Yıkanan bulaşıkları mutfaktaki yerlerine de yerleştirebilirim."

Görüşmenin sonunda Birlik ailesi evdeki görev dağılımını en adil şekliyle yaptı. Herkes o günden sonra aldıkları karara uygun şekilde sorumluluğun yerine getirdi. (Hayat Bilgisi 3, 2017, ss. 72-73)

Aynı konu, 2018 kitabında ise "Evde Herkesin Bir İşi Var" metni ile eşitsizlikleri gündeme getirilmeden steril bir şekilde edilerek aktarılıyor:

Benim adım Tuğçe. Bizim evde işler çabucak biter. Nasıl mı? Aile bireyleri, üstüne düşen görev ve sorumlulukları zamanında yerine getirir. Örneğin ben toz alırım, odamı toplarım. Evimizdeki çiçekleri sular, kuşumuz Maviş'in bakımını yaparım. Aile büyüklerim ise temizlik, alışveriş vb. işleri yaparlar. Böylece ailemle birlikte eğlenmeye, gezmeye bol bol vaktimiz kalır.

Her evde yemek pişirmek, temizlik yapmak, odaları toparlamak, alışveriş yapmak gibi pek çok iş vardır. Bu işlerin tümünü aile bireylerinden sadece bir kişinin yapması çok zordur. Bu nedenle aile içinde işlerin kolayca yapılabilmesi ve aile bireylerinin mutlu, huzurlu olabilmesi için iş bölümü yapılmalıdır. Evdeki herkes görev ve sorumluluklarını zamanında yerine getirmelidir. (Hayat Bilgisi 3, 2018, ss. 53-54)

Her iki metnin devamında, ailedeki işbölümünün ne oranda adil olduğunu düşündürtecek sorulara da yer verilmiş. Diğer yandan, 2017 yılı kitabında "Dengeli beslenmeli ve annenizin hazırladığı tüm yemekleri yemelisiniz." (s. 118), "Annelerimiz bizim için yemek hazırlarken dikkatli ve özenli davranırlar." (s. 119) gibi ifadelerle rastlansa da, 2018 yılı kitabında işbölümü konusunda cinsiyetçi anlatımlar ve görseller bir önceki kitaptan yine de daha fazla:

Ömer dedenin eşi Hatice nine, Ceylin ve bana okul dönüşü kurabiye yapıyor. Biz de severek yiyoruz. Annemle Ömer dedeleri ziyarete gidiyoruz. Annem, hastalandıklarında onlara yemek götürüyor ve ev işlerinde yardım ediyor. Ceylin ile birlikte Ömer dedenin market poşetlerini de biz taşıyoruz. Rahatsız olmamaları için gürültü yapmamaya çalışıyoruz. (Hayat Bilgisi 3, 2018, s. 50)

Annesinin artan ekmeklerle ne yaptığını merak ederek odasına geldi ve yattı.(...)

– Evet, evimizdeki ekmek israfını önlemek için annemin bayat ekmeklerle yapabileceği yemek tarifleri bulabiliriz.

Annesi:

– Defne önerin çok güzel. Böylece evimizde ekmek israfını önlemiş oluruz.

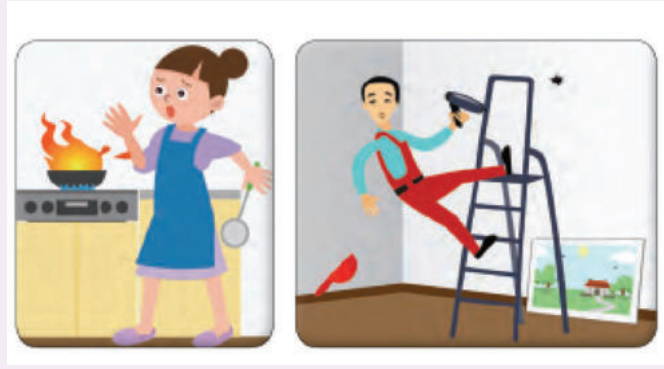
Bununla beraber diğer kaynakları da tasarruflu kullanmalıyız. Çamaşır ve bulaşık makinelerini tam dolu olarak çalıştırsam elektrik ve sudan tasarruf etmiş oluruz.

Babası:

– Ben de lambaları tasarruflu ampullerle değiştirmeli ve damlatan muslukları en kısa sürede tamir etmeliyim. (Hayat Bilgisi 3, 2018, ss. 58-59)

Hayat Bilgisi 3, 2018, s. 76

Hayat Bilgisi 3, 2018, s. 101

İlkokul Hayat Bilgisi kitaplarının devamı niteliğindeki ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler kitapları karşılaştırıldığında, iki kitap arasında aile bütçesinin yönetimini işleyen bölümde önemli bir farklılık göze çarpıyor. 2018 yılı kitabında kararları veren ve bütçeyi yöneten kişinin baba olduğuna dair mesajlar içeren şu ifadeler yer verildiği görülüyor: "Seda, Sıla ve Selçuk üç kardeştir. Babalarından Seda gitar, Sıla ayakkabı, Selçuk ise uzaktan kumandalı bir araba almasını istemektedir. Ancak ailenin bütçesi çocuklardan yalnızca birinin isteğini karşılayabilecek durumdadır. Sizce baba, çocuklarından hangisinin ihtiyacına öncelik vermelidir? Neden? Sınıfınızda tartışınız." (s. 124), "Bu nedenle babam gelirimizin tamamını harcamayıp bir kısmını ürün kıtlığı yaşandığında kullanmak üzere biriktirir." (s. 128), "Babası Neşe'ye pazartesi sabahı okula giderken hafta boyunca harcaması için 35 TL harçlık verdi. Ancak Neşe, okul harçlığının tamamını iki gün içinde harcadı. Parası kalmayınca da yeniden harçlık istedi." (s. 138). Bir önceki kitapta ise aynı konunun böyle bir vurgu yapılmadan anlatıldığı görülüyor. Diğer yandan, her iki kitapta bütçe hesabını kolaylaştıran bir tabloya yer verilirken, tablodaki gelir-gider hesabında babanın maaşının anneninkinden daha yüksek gösterilmiş olduğu da göze çarpıyor.

Başta 2. Sınıf Hayat Bilgisi kitabı olmak üzere, 3. Sınıf Hayat Bilgisi ve 4. Sınıf Sosyal Bilgiler kitaplarından alınan bu örnekler, ilkokul kitaplarında aile içi işbölümü konusunda sorunlu içeriklerin arttığını gösteriyor. Özellikle konuyla ilgili iyi örneklerin sayısının yeni kitaplarda azalmış olması, müfredat değişikliğinin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda olumsuz bir etkisi olduğuna dair ipuçları veriyor.

Erkek Egemen İçerikler ve Erkeklik Kurgusu

Müfredat değişikliği sonrasında, Türkçe kitaplarına "Erdemler" temasının eklendiğini ve önceki yıla ait Türkçe kitaplarının bir kısmında yer alan "Değerler" temasının kaldırılarak, burada işlenen bazı konuların "Erdemler" ve "Milli Kültürümüz" temalarına alındığını görüyoruz. Erdem ve değer arasında nasıl bir fark olduğunu anlamak için Türk Dil Kurumu sözlüğüne baktığımızda erdem, öncelikle "ahlakın övdüğü iyi olma, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. niteliklerin genel adı, fazilet" olarak, sonrasında da "insanın ruhsal olgunluğu" olarak tanımlandığını görüyoruz. Değer kelimesinin ise, "üstün nitelik, meziyet, kıymet", "üstün, yararlı nitelikleri olan kimse", "bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü" olarak tanımlandığı görülüyor. Bu tanımlardan, erdem, kişisel bir özellik olduğunu, değer ise hem kişisel hem de ulusal bir özellik olarak ele alınabileceğini anlıyoruz. Bu bağlamda yeni kitaplarda "Erdemler" temasında daha çok kişisel özelliklere, "Milli Kültürümüz" temasında ise daha çok ulusal değerlere odaklanan konulara yer verildiğini söylemek mümkün.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilkökul ve ortaokul için hazırlanan Türkçe Dersi Öğretim Programında, yeni ders kitaplarında "Erdemler" teması altında ahlak, alçak gönüllülük, azim, cömertlik, dayanışma, dostluk, dürüstlük, güven, iyilikseverlik, kardeşlik, merhamet, paylaşma, sabır, sadakat, saygı, sevgi, sılayirahim, vefa, vicdanlı olmak, yardımlaşma vb. gibi kavramların ele alındığı belirtiliyor (2018). Kitaplarda bu kavramlar evrensel bir bakış açısıyla aktarılmazken, konu anlatımında kadınlara, güncel bağlamı olan anlatılara, karakterlere ve mekânlara çok daha az yer verildiği görülüyor. Kadınlar, kendilerine yer verilen çok az sayıdaki metinde, çoğunlukla geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri içinde gösteriliyorlar. Konu anlatımlarında çoğunlukla padişah, kral, vezir, şehzade, medrese hocası vb. gibi karakterler ile medrese ve dergâh gibi mekânların kullanıldığı metinlere yer verilmiş olduğu görülüyor. Bu şekilde erdemlilik, daha önceki bölümde açıklandığı gibi, dini öğelerden de faydalanılarak nostalji içerecek şekilde anlatılırken, erkekler erdem timsali olarak gösteriliyorlar. Aynı zamanda, tema boyunca erdemlilik konusunda alıntılanmış metinlerin çoğunlukla erkek yazarlardan seçilmiş olduğu görülüyor. Temadaki bu cinsiyetçi bakış açısı, ağırlıklı olarak ortaokul Türkçe kitaplarında ön plana çıkıyor. Bu konudaki en tipik örneklerden biri, 6. Sınıf Türkçe kitabında yer alan, vefa, cömertlik ve fedakârlık erdemlerine odaklandığı belirtilen "Vermek Çoğalmaktır" başlıklı metin (2018). Sekülerizm tartışmasında da örnek olarak verilmiş olan bu hikâyede, medrese hocası ve medrese talebesi gibi karakterler karşımıza çıkıyor:

Türkçe 6, 2018, s. 108

Türkçe 6, 2018, s. 109

Kitapta, aynı tema altında yer alan "Sır Tutamayan At Bakıcısı" adlı başka bir hikâyede (ss. 130-131), yine padişah ve şehzade karakterleri görülüyor:

7. Sınıf Türkçe kitabındaki "Erdemler" temasında bu kez "Arıların İlhamı" metninde Çinli bir padişah ve vezir karşımıza çıkıyor:

Türkçe 6, 2018, s. 131

Türkçe 7, 2018, s. 10

8. Sınıf Türkçe ders kitabındaki "Erdemler" temasında ise, cömertlik ve misafirperverlik erdemlerini anlatmak üzere seçilen "Yürekdede ile Padişah" dinleme metninde benzer karakterler karşımıza çıkıyor.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, 2018 yılında kitaplara eklenen "Erdemler" temasında, kadın karakterlerin yer almadığı metin ve görseller seçilmiş durumda. Dolayısıyla erdemli olmak kadınlarla ilişkili bir özellik olarak anlatılmazken,

erkekler çoğunlukla erdemli ve bilge olma özellikleriyle temsil ediliyor. Diğer yandan, kadınlara yer verilen metinler de, ya oldukça az sayıda ya da 8. Sınıf Türkçe kitabında yer alan "Emine Teyze'nin Çilek Reçeli" adlı metinde olduğu gibi kadınları geleneksel roller içinde gösteren cinsiyetçi bir nitelik taşıyor. Paylaşma ve dayanışma konusuna odaklandığı belirtilen bu metinde, aslında Mehmet Bey'in Emine Teyze'nin reçellerini satmak üzere geliştirdiği fikri okuyor ve hikâyenin sonunda Mehmet Bey'in reçel yapımına müdür olduğunu öğreniyoruz. Kısacası, kadın aslında hikâyenin ana karakteri olarak yer bulmuyorken, erkek karakterin ne kadar yardımsever olduğuna şahit oluyoruz.

Metinde, Mehmet Bey'in kızı tarafından dile getirilen şu ifadeler ise, aynı zamanda evdeki cinsiyetçi işbölümünün de altını çiziyor: "Yalnızca annemin bir yakınması vardı. Toplantı hep bizim evde oluyordu. Onca insan çay hazırlamak, arada bir büskivi, kek gibi yiyecekler sunmak, bulaşıkları toparlamak gerçekten kolay değildi." (Türkçe, 2018, s. 203)

Türkçe 8, 2018, s. 207

Türkçe 8, 2018, s. 201

Erdemler temasında karşılaştığımız erkek egemen içerikler, benzer şekilde ilkököl ve ortaokul Türkçe kitaplarının "Sağlık ve Spor" ile "Milli Kültürümüz" temalarında da karşımıza çıkıyor. Bu kitaplarda hem futbola, hem de cirit ve güreş gibi geleneksel spor dallarına daha fazla yer verilirken, çoğunlukla erkeklerin yer aldığı görseller kullanılıyor. Önceki kitaplarda yer alan "Sağlık, Spor ve Oyun" başlıklı temadan, yeni kitaplarda "Oyun" kısmının çıkarılması nedeniyle, yeni kitaplarda temadaki anlatım yoğunluğunun daha çok spora kaydığı görülüyor.

2018 yılı 2. Sınıf Türkçe kitabında, "Sağlık ve Spor" teması altında "Gerçek Bir Meslek" metni ile futbol konusunun, bir oğlan çocuğunun gözünden aktarılırken sadece erkeklerden oluşan pek çok farklı görsel eşliğinde 242 - 249. sayfalar arasında uzun bir şekilde işlendiği görülüyor:

Türkçe 2, 2018, s. 242

Türkçe 2, 2018, s. 247

Futbol anlatımı sonrasında, farklı spor dallarına ilişkin içeriğin de yine bir başka oğlan çocuğunun gözünden aktarıldığı görülüyor:

Bir önceki yıl kullanılan 2. Sınıf Türkçe kitabında aynı tema altında bu tür erkek yoğun spor anlatımlarına rastlanmıyor. Diğer yandan, futbol konusunun ele alınışı ile ilgili olarak 2018 yılı 2. sınıf ve 2017 yılı 4. sınıf kitapları arasında bir farklılık göze çarpıyor. 2. Sınıf Türkçe kitabında maça babalarıyla gidenler oğlan çocukları olarak görülürken; 2017 yılı 4. Sınıf kitabında, her ne kadar kitabın genelinde kullanılan görseller aracılığı ile örtük olarak kadın sporu-erkek sporu ayrımı yaratılıyor olsa da, maça giden bir kız çocuğunun gözünden aktarılan bir futbol anlatısı söz konusu:

Türkçe 2, 2018, s. 250

Türkçe 2, 2018, s.112

Türkçe 4, 2017, 2. Kitap s. 55

Geçtiğimiz yıl yenilenen 5. Sınıf Türkçe kitabında olduğu gibi, bu yıl yenilenmiş olan Türkçe kitaplarında en çok yer verilen spor dallarından biri de cirit oyunu. 3. Sınıf Türkçe kitabındaki "Milli Kültürümüz" teması ile 6. Sınıf Türkçe kitabındaki "Sağlık ve Spor" teması altında detayları ile anlatılan cirit oyunu, aşağıda görüldüğü gibi son derece eril görseller eşliğinde aktarılıyor:

Türkçe 3, 2018, s. 125

Türkçe 3, 2018, s. 126

Türkçe 6, 2018, s. 237

Türkçe 6, 2018, s. 236

Aynı zamanda, geçtiğimiz yılki 5. Sınıf Türkçe kitabında da yer verilen güreş sporuna 4. Sınıf Türkçe kitabında da "İlk Güreşçimiz Koca Yusuf Ve Başarısının Sırrı" başlıklı metin ve yandaki görselle birlikte yer verildiği de görülüyor:

Bu anlatım ve görsellerde olduğu gibi, yenilenen ilkokul ve ortaokul Türkçe kitaplarındaki sporla ilgili metin ve görsellerde çoğunlukla erkek karakterlere yer verilmekte olduğu ve sporun örtük bir şekilde erkeklerle yönelik bir aktivite olarak yansıtıldığı ortaya çıkıyor.

Türkçe 4, 2018, s. 210

Tarih Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

2017 yılı ve 2018 yılı 10. Sınıf Tarih kitabının her ikisinde de kadınlar yokluk ile temsil edildiği için kitaplar arasında toplumsal cinsiyet eşitliği açısından herhangi bir fark örüntüsü oluşturacak kadar içerik bulunmuyor. Fakat, kadınlara dair sınırlı içeriğe odaklanıldığında, 2017 ders kitabının eskiden toplumsal hayatta var olan cinsiyetçi işbölümüne dair normalleştirici ifadeleri daha fazla bulundurması; 2018 ders kitabının ise, kadınların maruz bırakıldıkları eşitsiz muameleleri çok daha fazla vurgulaması ve bunları geçmişe dair pratikler olmaktan çok günümüzün şartları ile meşrulaştırma çabasına girmesi iki kitabın farklılaştığı noktalar olarak görülüyor.

Her iki kitapta da haremın cariyelerin bulunduğu, eğitildiği ve üst rütbeli devlet siyasetçileri ile evlendirildikleri bir yer olduğu belirtilmekle birlikte, 2018 ders kitabında hareme saygı duyulması gerektiği ve haremın bugünün değer yargıları ile ele alınmaması gerektiği ifade ediliyor. 2018 kitabı, haremın kadınlar için önemli bir eğitim yeri olduğunu ifade edip burada eğitildikten sonra üst rütbeli "Osmanlı devlet adamlarıyla" evlendirildiklerini belirtiyor (s. 171). Bu bilgiden sonra, saray görevlileri bir kaç sayfa boyunca tanıtılıyor. Sonrasında ise, tarihi olayların kendi döneminin şartlarına göre değerlendirilmesi, bugünün değer yargılarıyla ele alınmaması gerektiği vurgulanıyor (s. 174). Bu bakış açısının yer aldığı paragraftan hemen sonra, "haremden bahseden insanların" "hareme saygısızlık ettikleri" aşağıdaki şekilde ifade ediliyor:

Topkapı Sarayı'nın en çok sözü edilen ama en yanlış bilinen yeri, haremdir. Sarayın ve bütün devlet protokolünün en başta gelen bölümü olan harem, padişahın evidir ve padişah evinin başında da valide sultan yer alır (...). Enderun'daki gençlerin biruna çıkması, yani idarede görevlendirilmeleri gibi harem halkı da saraylılarla veya diğer görevlilerle evlendirilirlerdi. Harem'in kapısındaki "Hayırlı kapılar açan Allah'ım bize de hayırlı kapılar aç" ibaresi bunu gösterir. Osmanlı sarayı okuma yazma oranının hayli yüksek olduğu bir yerdir. Dil, edebiyat ve musiki öğrenimini başarıyla tamamlayan harem kadınları Osmanlı kültürünü öğrenirdi. Hürrem Sultan gibi şiir yazacak kadar dil ve edebiyat öğrenimini başarıyla tamamlayanlar vardı. Evlenip dışarıya çıkanlar halkın arasında saraylı hanım olarak bu kültürü etrafa yayardı. Haremden yaşam hiç kolay değildir. Haremden bahseden insanların gerek burada yaşanan çetin hayatı gerekse buradaki yetenekli ve zeki kadınların yarattığı kültürel ortamı anlamadan hareme saygısızlık ettikleri çok açıktır. Harem eğlencelik bir yer değildir, her şeyden önce bir evdir. Hiç değilse her ailenin evi kadar saygı gösterilmesi gerekir (Ortaylı, 2006, s. 73-79'dan düzenlenmiştir). (2018, s. 174)

Yukarıdaki metin, "haremden bahseden insanların" haremın kültürel ortamını anlamadan "hareme saygısızlık ettikleri"ni ifade etmesine rağmen metinde veya kitapta söz konusu insanların ne tür değerlendirmelerle hareme saygısızlık ettiklerine dair hiç bir içerik bulunmuyor. Hareme dair anlaşmazlık içinde olan iki taraftan birinin fikrinin ifade edilmediği fakat bu ifade edilmeyen fikrin saygısızlık olduğunu belirten tarafın görüşlerinin içerildiği paragraf kaçınılmaz olarak muğlak bir anlatım ortaya çıkarıyor ve böyle bir paragrafın ders kitabında neden içerildiği sorusunu doğuruyor. Bu soruya kitapta cevap bulunamıyor. Hareme haksızlık edildiğine ve saygı gösterilmesi gerektiğine dair bir karşı eleştiri olunca okuyucunun öncelikle eleştirisinin ne olduğunu öğrenmek istemesi gayet doğal. Ayrıca bu paragrafı yine muğlak bir ifade içeren şu soru takip ediyor: "Günümüzde hareme ilgili ortaya atılan asılsız iddiaların nedenleri neler olabilir?" (s.174). Soruda ve paragrafta gündeme getirilen "asılsız iddialar"ın ne olduğu ifade edilmezken, öğrencilerden bu ifade edilmemiş iddiaların nedenlerini söylemeleri isteniyor. Bunlara ek olarak, cariyelikten harem savunmasına

akıcı bir şekilde ilerleyen ve göreceli bakış açısını savunan anlatı günümüzde bir değer olarak toplumsal cinsiyet eşitliğine hiç değinmiyor. Kitap, haremi o günün koşullarında değerlendirmek gerektiğini savunmasına rağmen, toplumsal cinsiyet eşitliğinin yakın zamanlarda önemli bir evrensel değer haline geldiğini ifade ederek daha dengeli bir pozisyona geçebilecekken kadınların eşitsiz muameleyle maruz kaldıkları bir uygulamayı taviz vermeden savunan bir yerde kalmayı tercih ediyor. Üzerinde yoğun bir uzlaşma sağlanmış bir liberal değer olan toplumsal cinsiyet eşitliğini içermeme yönündeki bu seçici yaklaşım, kitabın önceliklerine dair bilgi veriyor. Ayrıca daha az iddialı bir yaklaşım olarak haremın geçmişin koşullarında kadınlar için sosyal statülerini yükseltme aracı olarak görüldüğü fakat bugünün koşullarının çok farklı olduğu ifade edilebilir, haremın geçmişte kalmışlığı vurgulanabilirdi. Ancak, bugünün koşullarında eleştiri yapılmaması öğütlenirken bu koşulların neler olduğunun ifade edilmediği ve haremın geçmişte kalmışlığı vurgulanmadığı için haremi olduğu şekliyle, zamandan ve mekandan bağımsız olarak savunan bir anlatı kuruluyor. 2017 ders kitabı böyle bir savunma içermemekle beraber hareme dair eleştirel bir yaklaşıma da yer vermiyor. Haremın padişahın eşlerinin, çocukları ve cariyelerin yaşadığı bölüm olduğunu, cariyelerin kalfalar tarafından eğitildiklerini, Kur'an okumanın yanında çeşitli dini bilgiler, edebiyat ve sanat öğrendiklerini belirtiyor. Haremde cariyelikten ustalığa kadar bir terfi sistemi olduğunu, yeteneklerine göre yükselme imkanı bulan cariyelerin kalfa ve usta olduklarını, bir kısmının sancak beyi ve beylerbeyi gibi Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatındaki görevlileriyle evlendirilirken bazılarının ise padişaha eş olarak hanedana katıldıklarını ifade ediyor. (Tarih 10, 2017, s. 60)

Kadınların eşitsiz muamelelere maruz kaldığını anlatan ve neden yer verildiği pek anlaşılmayan bir diğer bilgi de, Osmanlı döneminde kadınların kıyafetlerine dair verilen bilgiler. 2018 ders kitabı kadın kıyafetlerine getirilen sınırlamaları nötr bir dille aşağıdaki şekilde açıklıyor:

İslamiyet'ten önce Türk kadın ve erkekleri üstte gömlek ve kaftan, başlarında börk, kalpak veya takke benzeri başlıklar taşımıştır. Osmanlı'da kadınların giyim tarzında yüzyıllara göre küçük değişiklikler olsa da kıyafetlerin genel özelliklerini⁶ devam ettirmiştir. Fatih zamanına kadar kadınların yüzlerini örtmedikleri yalnızca başlarını örttükleri sokak giysisi olarak ferace ve yaşmak kullandıkları görülmüştür. İstanbul'un alınması, Türkler'in yerleşik düzene geçmesi, imparatorluğun sınırlarının genişlemesi ve ekonomik koşullar, kadın ve erkek dünyasının ayrılmasına ve kadınların sokak giysilerine kurallar konmasına neden olmuştur. Bu dönemde çıkarılan emirlerde, kadın giysileri üzerinde ayrıntıları ile durulmuş, feracelerin süslemeleri, yaşmakların biçimleri, kalınlığı hatta rengi bile devlet tarafından düzenlenmiş ve kontrol edilmiştir. (Tarih 10, 2018, s. 192)

Yukarıdaki detaylı betimlemeyi "Osmanlı toplumunda kılık kıyafet kültürünün gelişmesinde etkili olan unsurlar nelerdir?" (s. 192) sorusu takip ediyor. Hem paragraf hem de soru, "nasıl olduğu" ile ilgilenirken kadınların maruz bırakıldıkları sınırlamalar ve eşitsiz muamelelere dair hiç bir değer yargısı veya nedenselleştirme içermiyor. Ayrıca, İstanbul'un alınması ile kadın ve erkek dünyasının ayrılması ve kadın kıyafetlerine devlet tarafından sınırlamalar getirilmesi arasında nasıl bir ilişki bulunduğu açıklanmıyor. 2017 ders kitabında bu tarz katı kıyafet kodlarına dair bir içerik bulunmuyor.

Diğer yandan, 2017 yılı 10. Sınıf Tarih kitabının cinsiyetçi işbölümünü normalleştiren iki bölüm içerdiği görülüyor. Birinci bölüm Osmanlı'da kentlerde gündelik hayatı anlatan şu cümlelerden oluşuyor: "Evlerde aile üyeleri erkenden kalkar, erkekler işyerlerine giderken kadınlar ev işleri ve çocukların bakımıyla ilgilenirdi. (...) Kadınlar günlük ev işlerinin yanı sıra yün eğirir, halı ve kilim dokur, yoğurt ve peynir yaparlardı" (2017, s. 75). İkincisi ise, "... konargöçerlerde erkekler hayvanların

6 Yazım hatası kitaptan kaynaklanmaktadır.

bakımı ve otlatılmasıyla uğraşırlardı. Ekmek, peynir, yoğurt, yağ yapımı ile halı ve kilim dokumacılığı gibi işler ise kadınlara aitti” (2017, s. 76) cümleleriyle köylerde günlük yaşam hakkında bilgi veriyor. Bu detaylar, bağlamla ilişkili olmakla beraber çok gerekli olmayan detaylar ve kitap kadınlara dair pek çok konuda bilgi vermezken bu detayların içerilmesi kitabın toplumsal cinsiyet eşitliği duyarlılığından yoksun yazıldığını gösteriyor. Fakat bu yaklaşımına rağmen 2017 yılı kitabının geçmişe dair bağlamsallaştırma yapması, muğlaklık içermemesi ve eşitsizlikleri savunucu bir tavır içine girmemesi, 2018 basımı 10. Sınıf Tarih kitabını çok daha sorunlu bir kitap konumuna getiriyor.

2018 yılı 10. sınıf Tarih ders kitabının kadınların aleyhine cinsiyet eşitsizliğini artırıcı pratikleri nötr bir tonda, detaylı bir şekilde aktarmasının benzeri, 2018 İnkılap Tarihi kitabında da görülüyor. Türk Medeni Kanunu başlığında kadın ve erkeğin eşit kabul edilmediği bir kanun olan Mecelle konusunda olumlu bir bakış açısı ifade edilirken, bu kanunun kadınlara dair barındırdığı eşitsiz uygulamalar görmezden geliniyor. Aşağıda görüldüğü gibi Mecelle'nin kaldırılması basit bir şekilde batılılaşma isteği ile açıklanıyor ve batılılaşmanın kaçınılmaz bir sonucu olarak laiklik görülürken, Mecelle'nin kaldırılması ile kadınlar açısından bir takım olumlu sonuçlar doğması arasında doğrudan bir ilişki kurulmuyor:

Osmanlı'nın son döneminde medeni kanun olarak Mecelle kullanılmıştır. 19. yüzyılda Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Mecelle, İslâm hukukundan zamanın ihtiyaçlarına uygun kanunlar yapılabileceğini göstermiştir. Mecelle, hukuk alanında batılılaşmaya yönelinmesiyle yürürlükten kaldırılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş, laik ve demokratik bir yapıya kavuşturulması için toplum hayatının bu ilkelere göre düzenlenmesi gerekliydi. Mecelle'nin oluşturmak⁷ istenen yeni Türk toplumunun günlük ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği anlaşılınca yeni bir medeni kanun hazırlığına girişildi. (2018, s.113)

Yeni Medeni Kanun da temel olarak hukuk sisteminin laikleştirilmesi olarak görülürken kadınların kazandığı haklar kadın-erkek eşitliğinin olumlu bir değer olarak vurgulandığı bir çerçevede değil, hukuk sisteminin laikleştirilmesinin zorunlu birer gereği olarak aşağıdaki şekilde çerçeveseleniyor:

17 Şubat 1926'da TBMM, çıkardığı kanunla Türk Medeni Kanunu'nu kabul etti. Kanun 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girdi. Türk Medeni Kanunu'nun kabulü ile aile yapısı çağdaş toplumlara göre yeniden düzenlendi. Türk toplumunda hukuksal eşitlik sağlandı ve böylece hukuk sisteminin laikleştirilmesi konusunda önemli bir adım atıldı. Türk Medeni Kanunu'nun kabulü ile

1. Din, dil, ırk ve cinsiyet gözetmeksizin bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına kanun önünde eşitlik getirildi.
2. Türk kadını toplumsal hayatta her türlü sosyal haklara kavuştu.
3. Türk kadını çeşitli mesleklerde çalışma hakkı kazandı.
4. Tek eşlilik kuralı getirildi.
5. Kadınlara da boşanma hakkı verildi.
6. Kadınlara, mirastan eşit pay alma hakkı tanındı. (2018, s. 113)

Yukarıda sıralanan maddeler toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili olmasına rağmen bu terim veya kadın-erkek eşitliği terimi kullanılmıyor. “Türk toplumunda hukuksal eşitlik sağlandı ve böylece

7 Yazım hatası kitaptan kaynaklanmaktadır.

hukuk sisteminin laikleştirilmesi konusunda önemli bir adım atıldı." (s. 113) cümlesi ile toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının kullanılmasından kaçınılmış oluyor. Mirastan eşit pay almak, erkek çok eşliliğinin kaldırılması, boşanma hakkına sahip olmak gibi haklar doğrudan laiklik ile ilgili olmaktan çok dini aidiyetinden bağımsız tüm kadınlar için güçlendirici haklar olmasına rağmen kitabın kurduğu bu ilişki, toplumsal cinsiyet eşitliğini kendi başına evrensel bir değer olarak görmediğini gösteriyor. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin laikleşme süreçlerinin zorunlu ve tepeden dayatılmış bir sonucu olduğu yönünde bir ima ortaya çıkıyor.

2017 ders kitabı, toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik eden bir perspektiften uzak olmakla birlikte Mecelle konusunda eleştirel bir yaklaşıma sahip; bu kanunun kaldırılmasının kadın erkek eşitliği açısından bir takım kazanımlar getirdiği mesajını veriyor ve toplumsal cinsiyet eşitliğini olumlu bir değer olarak kuruyor. 2018 ders kitabının aksine meseleye batılılaşma yönünde bir prosedür olarak bakmıyor. Mecellenin günün koşullarına uyarlanması amacıyla kurulan uzmanlardan oluşan bir komisyon tarafından değerlendirildiğini; komisyonun bu kanunun yeniden düzenlenip işler hâle getirilmesinin imkansız olduğu sonucuna vardığını ve bu nedenle Türk halkının gereksinimleri göz önüne alınarak Medeni Kanun'un kabul edildiğini belirtiyor. Bu kanunun bazı maddeleri aşağıdaki şekilde, kadın erkek eşitliği konusundan kaçınan 2018 kitabından farklı olarak ifade ediliyor (Tarih 10, 2017, s. 130):

- Evliliklerde kadının da rızasının alınması benimsendi.
- Kadınla erkek arasında toplum yaşamında ve ekonomik alanda eşitlik sağlandı. Kadınlara her mesleğe girme hakkı tanındı.
- Tek kadınla evlilik esası kabul edildi.
- Boşanma hakkı kadına da tanındı.
- Boşanma hâlinde kadın ve çocukların hakları güvence altına alındı.
- Mirastan kadınla erkeğin eşit olarak yararlanması ilkesi getirildi.

Yukarıdaki ifadelerde görüldüğü gibi, 2017 yılı kitabı, 2018 yılı kitabından farklı olarak sadece erkeklere tanınan bir hukuksal ayrıcalık olan çok eşliliğin sona erdiğini ve toplumsal yaşamda kadın ile erkek arasında eşitlik sağlandığını ifade ederek eşitlik vurgusu içeriyor. Bir sonraki sayfada ise daha çok işlevsel rasyonalite odaklı olmakla birlikte, kadınların kazandığı hakları açıklamaya devam ediyor ve bunları özgürlüğe kavuşmak olarak nitelendiriyor. Medeni Kanun ve Mecelle arasındaki farklılıklara toplumsal cinsiyet eşitliği açısından odaklanan bir tablo doldurma alıştırmaları ile bu tartışmayı sonlandırıyor.

Her iki kitap da hak edinme sürecinde kadınların hak mücadelesini görmezden gelerek kadınlara hakların tepeden verildiği söyleminde benzeşirken, kadınların elde ettiği sosyal ve siyasi hakları sadece 2017 kitabı kazanım olarak nitelendiriyor. 2018 kitabı daha nötr bir dille gelişmeleri aktarıyor.

2017 ders kitabı kadınların kazandığı hakları hem işlevsel rasyonaliteye referansla hem de otoriteye referansla meşrulaştırmayı tercih ederken, 2018 kitabı sadece otoriteye referansla meşrulaştırıyor. 2017 kitabı ulusun gelişmesi için kadın haklarının önemli olduğu söylemine ek olarak dünya nüfusunun yarısını kadınların oluşturduğunu ve bunun için kadınların ekonomik ve kültürel alanlarda söz ve karar sahibi olmasının dünya medeniyetine önemli katkılar sağlayacağını belirtiyor (s. 157). Ayrıca inkılaplar konusunda da, "yapılan inkılaplarla kadın erkek eşit haklara sahip olmuş, ekonomik, sosyal, kültürel açıdan huzurlu ve kalkınmışlık düzeyi yüksek bir toplum olma yolunda önemli adımlar atmıştır." (2017, s. 143) düşüncesini ifade ederek

toplumsal cinsiyet eşitliği ile toplumsal huzur arasında bir ilişki kuruyor. 2018 kitabı ise işlevsel meşrulaştırma çabalarına girmeyerek, "Atatürk, kadınlar hakkında eşitlikçi bir bakış açısına sahipti. Bu nedenle Atatürk, Cumhuriyet Dönemi'nde kadın haklarının gelişmesine bizzat öncülük etmiştir" (s. 124) cümleleri ile Atatürk'ün otoritesine referans yapıyor.

2017 ve 2018 ortaöğretim İnkılap Tarihi kitapları toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda birbirinden çok farklı yaklaşımlar içermemekle birlikte, devletin modernleşmesi sürecinde kadın haklarını işleyişleri bakımından bazı farklılıklar gösteriyor. 2017 kitabı kadın-erkek eşitliğini özcü bir yaklaşımla eski Türk toplumunun bir özelliği olarak aktarırken, 2018 kitabı böyle bir yaklaşıma sahip değil. 2017 kitabı, idealize edilmiş bir şekilde eski Türk toplumunda kadınların ve erkeklerin eşit haklara sahip olduklarını, memleketi birlikte yönettiklerini, hükümdarın karısı olan hatunun politik bir güce sahip olduğunu, bazı Türk devletlerinde kadın hükümdarlar bile olduğunu ifade ediyor. Ayrıca mirasta ve mal paylaşımında da kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğunu belirtiyor. İlk Türk devletleri için de benzer bir anlatıma sahip olan kitap, bu devletlerde kadınların hükümdarlık, valilik, elçilik ve kale muhafızlığı gibi görevlerde bulunduğunu belirtirken (s. 155) "Osmanlı toplum düzeni içinde kadınların kişisel ve toplumsal hakları"nın kısıtlandığını iddia ediyor (s. 155). Bu söylem alışlageldik Cumhuriyet-Osmanlı ikiliği kuran ve zıtlıklara işaret eden söylemi andırmakla birlikte, içerilen bu bilgiler Osmanlı dönemini bir çok bakımdan idealleştiren 2018 basımı 10. Sınıf Tarih kitabı ile de uyuyor. Kitapta anlatılan İstanbul'un fethinden sonra kadın ve erkek dünyasının ayrıldığı ve kadınların sokak giysilerine çok katı kurallar getirildiği bilgisinden kadınların haklarının kısıtlandığı çıkarımını yapmak mümkün. 2018 basımı İnkılap Tarihi kitabı ise eski Türk toplumunda veya devletlerinde kadının sahip olduğu siyasi güç konusuna hiç girmeden Medeni Kanun sonrası kadınların sahip olduğu haklardan bahsediyor. Öncelikle eski Türk toplumundaki kadının güçlü konumu konusunda iki kitap arasında yer alan fark, ulus kimliğinin tarihsel olarak inşası ile ilgili bir konu. Bununla birlikte, 2017 ders kitabı kadın-erkek eşitliğini ulusun bir özelliği olarak sunduğu için, kaçınılmaz olarak önemli bir değer olarak kurmuş oluyor. Bu içeriğin kalkması, söz konusu değer de kalkması anlamına geliyor. Özcü olması bakımından söz konusu içeriğin kaldırılması farklı tartışmaların yapılabilmesi için bir fırsat olarak görülebilecekken yeni kitapta bu yönde bir çabaya işaret eden herhangi bir tartışma görülüyor. Sonuç olarak, kadın-erkek eşitliği özcü bir biçimde kurulmuş olsa da bir değer olarak kitaptan çıkmış oluyor.

İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ KİTAPLARI ÜZERİNE

İlköğretim DKAB kitapları arasında belirgin bir fark bulunmamakla birlikte, kitapların hem pedagojik nitelikleri konusunda soru işaretleri oluşturan, hem de düşünce ve vicdan hürriyetini ihlal eden içeriğe sahip olmaları nedeniyle bu kitaplarla ilgili genel bir değerlendirme yapmak faydalı olacaktır.

Kitapların hazırlık soruları bölümünde öğrencilere kişisel sorularla, ailelerinden hangi dini bilgileri öğrenerek geldikleri yer yer örtük, yer yer açık olarak soruluyor. Örneğin 4. Sınıf kitapları hazırlık sorularında, sık sık öğrencilere dini konularda hali hazırda neler bildiklerini soruyor ve çocukların bazı konuları zaten bildiğini farz ederek bu konulara dair hangi detayları öğrendikleri sorusunu yöneltiliyor. Ayrıca öğrencilere, gündelik hayatta bazı dini ritüelleri uygulayıp uygulamadıkları da soruluyor. Örgün eğitim hayatının ilk din dersi olan 4. Sınıf kitabında içerilen bu zor sorular, çocukların ailede dini bilgileri öğrendiklerini ve uyguladıklarını farz ediyor. Aynı zamanda, aşağıdaki bazı örneklerden de görülebileceği gibi dokuz yaş grubuna yöneltilen bu sorular, söz konusu ders tercihe bağlı olmayan, zorunlu bir ders olduğu için din ve vicdan özgürlüğünü açıkça ihlal eden niteliğe sahip:

- Günlük hayatta, sevdiğiniz için sizler ne gibi dualar edersiniz? Aşağıdaki satırlara örnekler yazınız. (2017, s. 19)
- Dinimizle ilgili şimdiye kadar edindiğiniz bilgileri kimlerden, nasıl öğrendiniz? (2017, s. 24)
- Kevser suresini ezbere biliyor musunuz? Biliyorsanız ne zaman ve kimden öğrendiniz? (2017, s. 71)
- Ezbere bildiğiniz sure var mı? Hangi surelerin adını biliyorsunuz? (2017, s. 83)
- Büyüklerinizden tekbir ve salavat hakkında neler öğrendiniz? (DKAB 4, 2018, s. 19)
- Sizce neden dua ederiz? Yaptığınız dualardan örnekler verebilir misiniz? (DKAB 4, 2018, s. 25)

2017 ve 2018 basımı 6. Sınıf DKAB kitaplarında da ünite hazırlık sorularında öğrencilerden aile büyüklerine ve çevrelerindeki insanlara dini konularla ilgili detaylı sorular sormaları ve duyduklarını not almaları isteniyor. Büyüğün birçok detaylı dini bilgiye vakıf olduğunu varsayan bu soruların gerektirdiği bilgiler, inancından bağımsız olarak birçok insanın cevaplaması oldukça zor olan bilgiler. Bu nedenle çocuğun büyüklerinden cevapları hemen öğrenmesi de bir hayli zor olabilir. Bu tarz sorular ve etkinlikler, öğrenciler arasında derse hazırlık açısından sadece Sünni-İslamın bilgisine sahip olanları ayrıcalıklandırarak eşitsizliğe yol açabileceği gibi, çocuğun ailesinin düşünce ve inanç eğilimlerini yadırgaması riskini de barındırıyor. Aynı zamanda, çocuğun bir takım Sünni-İslam dışı veya evrensel değerleri özümsemesi durumunda, düşünce ve vicdan özgürlüğünü de ciddi biçimde ihlal ediyor.

6. Sınıf DKAB kitapları toplumsal hayatın din tarafından düzenlendiği bir hayatı idealize ederken kadınları daha çok görmezden geliyor, sık sık da ikinci plandaki pasif varlıklar olarak işliyor. Her iki kitapta da kadının namusunun erkeğe emanet olduğu mesajı gömülü olarak alıntı içinde aktarılırken, evrensel kadın hakları ve bugünün görece eşitlikçi normları ile bağdaşmayacak pek çok içerik, ana mesaj olmasa da arka plan detayı olarak yer alıyor. Bu söylem, kız çocuklarının kişisel gelişimi ve özgüven gelişimi açısından sakıncalı bir durum ortaya çıkması riskini barındırıyor.

7. Sınıf DKAB kitaplarında çocuk psikolojisi için uygun olmayan korku unsuru oldukça yoğun kullanılıyor. 2018 basımı kitapta haşır gününe dair aşağıdaki gibi bir anlatım bulunuyor:

Haşır günü çok zor bir gündür. Çünkü insanlar kendi dertlerine düşerler ve büyük bir korkuyla yaptıklarının hesabını Allah'a (c.c.) nasıl vereceklerini düşünürler. Kimse kimseyi tanıyamaz, biri diğerine yardım edemez. İnsanlar sağa sola kaçışıp dururlar ve kendilerini kurtaracak iyilik ve sevap arayışına girerler. "Hesap vermenin çok zor olacağı mahşer gününde Allah (c.c.) insanın durumunu şöyle anlatıyor: 'İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır'" (2018, ss. 27-28)

Güvende hissetme duygusunun önemli bir ihtiyaç olduğu, güvenliği için ebeveyne muhtaç olan 12 yaşındaki çocukların bu tarz içeriklere maruz bırakılması sakıncalı bir durum olarak görülebilir. Yine aynı kitaptaki "İsrafil birinci kez sûra üflediğinde kıyamet kopar ve her şey yok olur. İkinci kez sûra üflediğinde ise insanlar dirilip kabirlerinden kalkarlar." (2018, s. 25) cümlesi de yoğun korku unsuru içeriyor. Kitapta cehenneme dair işkence betimlemesini andıran şu tarz cümleler de bulunuyor: "Suçlular cehenneme vardıklarında, cehennem onlara büyük kıvılcımlar saçar", "Cehennemin uzaktan kaynaması ve uğultusu işitilir", "Orada serinlik bulamadıkları gibi içecek güzel bir şey de bulamayacaklardır", "Cehennem hayatındaki acı, ateş, ızdırap, vb. şeyler bu dünyadakilere benzetilemez" (s. 31). Bu betimlemelerden sonra da "Bir insan cehenneme gitmemek"

için neler yapmalıdır? Yazınız” etkinliği yer alıyor (DKAB 7, 2018, s. 31). Ayrıca her iki yıla ait 7. Sınıf kitabı soyut kavramlar olan cin ve şeytan konusunu işliyor. 2017 yılı kitabı “Ahiret, cin, şeytan kavramlarının anlamlarını araştırıp öğreniniz.” (s. 9) sorusu ile başlarken, her iki kitap da cinlerin özelliklerinden bahsediyor.

8. sınıf DKAB kitaplarındaki bilimsel bilgilerle ilişkilendirilerek yapılan kaza, kader ve tevekkül tartışmaları çocuğun bilimsel bilgiye bakışı ve bilgiyi yorumlayışı açısından kafa karışıklığı yaratacak bir anlatım barındırıyor. Kader ve kaza kavramına dair aşağıdaki çarpıcı örnek bulunuyor:

Kader inancının iyi anlaşılabilmesi için kaza kavramının da bilinmesi gerekir. Kelime olarak kaza, hükmetmek, emretmek, yaratmak ve gerçekleştirmek anlamlarına gelir. Terim anlamı ise kaza, ezelde bilinen ve takdir edilen şeyin, zamanı ve yeri geldiğinde Allah (c.c.) tarafından yaratılması demektir. Örneğin; “Su 100 derecede kaynar.” kuralı kader kavramını ifade ederken, 100 dereceye ulaşan suyun kaynaması da kazadır. (DKAB 8, 2018, s. 12)

2017 ve 2018 kitapları “kader ve evrendeki yasalar” (2017, s. 13; 2018, s. 16) başlıklı bölümlerde fiziksel yasalar, biyolojik yasalar ve toplumsal yasalar kategorilendirmesi yaparak bilimsel olayları ayet ve hadislerle ilişkilendirerek tartışıyor. Kitapların farklılaştığı bir nokta, 2018 DKAB kitabının “Allah’ın (c.c.) evrendeki uyumu sağlamak için koyduğu bu yasalara sünnetullah veya âdetullah denir” ifadesi ile terimselleştirme yapması. Bu fark Sünnetullah teriminin yeni öğretim programında anahtar kelime olarak tanımlanmasına bağlanabilir (s.36).

Tüm ilköğretim DKAB kitapları kullandıkları hoşgöründen oldukça uzak dilleri ile farklı inanç ve düşünce sahipleri hakkında nefret duymayı teşvik edecek içeriğe sahip. Kitaplar, farklı inançları sapkınlık olarak niteleyerek düşünce ve inanç özgürlüğünü ihlal eden açıklamalarda bulunuyorlar. Bu konuda, “Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.” (DKAB 4, 2018, s. 41) cümlesi verilebilecek pek çok örnekten biri. 2018 yılı 7. sınıf kitabında farklı inanç yönelimlerine sahip insanlara nefret şu şekilde teşvik ediliyor: “Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için nefret etmektir.” (...) “İnsanlar arasında Allah’ı bırakıp da O’na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah’ı severcesine severler. Müminlerin Allah’a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir...” (2018, s. 85-86). Burada görüldüğü gibi, başka insanları veya güçleri çok seven insanların şirke girdikleri ima edilerek, bu insanlardan Allah için nefret etmek dolaylı bir şekilde tavsiye edilen bir davranış olarak kuruluyor.

İlköğretim DKAB kitapları arasında fark bulunmasa da, 4. ve 6. Sınıf 2018 basımı kitaplarında cihada detay olarak da olsa yer verilirken 2017 basımı kitaplarda yer verilmiyor. İlk kitapta cihat, “İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır” bağlamında geçerken (4. Sınıf DKAB, 2018, s. 100), ikincisinde daha açık bir biçimde şöyle yer veriliyor: “Hz. Muhammed (s.a.v.) ‘Dinin başı İslam, direği namaz, zirvesi ise cihattır.’ ve ‘Cennetin anahtarı namaz, namazın anahtarı ise abdesttir.’ diyerek namaza verdiği önemi belirtmiştir.” (DKAB 6, 2018, s. 34).

SONUÇ

Bu araştırma, 2017 yılında değiştirilen müfredat sonrasında 2018-2019 yılında yenilenen ders kitapları ile 2017-2018 eğitim öğretim yılında kullanılan ders kitapları arasında sekülerizm ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farklılıklar olup olmadığını, varsa bu farklılıkların neler olduğunu anlamayı amaçlamıştır.

Araştırmadaki bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, geçen yıl araştırmanın ilk aşamasında elde edilen bulgularla örtüşecek şekilde incelenen çoğu ders kitabında sekülerizm ve toplumsal cinsiyet kavramlarının yer alışı ve işlenişi açısından farklar bulunduğu belirlendi. Kitapların bir kısmında, bir yandan dini içerikli söylemlerde artış olurken, diğer yandan cinsiyetçi mesajlara ve temsillere açık ve örtük bir şekilde daha fazla yer verildiği görülüyor.

Sekülerizm bağlamında özellikle ortaokul Türkçe, ilkokul 2. Sınıf Türkçe ve 10. Sınıf Tarih kitaplarında dini referanslara yer veren metinlerin arttığı göze çarpıyor. Bunun nedenlerinden biri, Türkçe kitaplarına eklenen "Erdemler" temasıyla birlikte dini içerikli söylemlerde artış olması. Aynı zamanda, bu kitaplardaki dini mesajların neredeyse tamamı, güncel bağlamları içermeyen metinler aracılığı ile geçmişte yaşamış olan erkek karakterler tarafından veriliyor. Bu bağlamda kitaplarda erdemlilik, dini öğelerin ve nostaljik göndermelerin eşliğinde erkeklere özgü bir nitelik olarak anlatılıyor.

Toplumsal cinsiyet eşitliği açısından, özellikle 2. ve 3. Sınıf Hayat Bilgisi kitapları arasında aile içi işbölümü konusunda belirgin farklar ortaya çıkarken, bu konuda yeni kitaplarda daha cinsiyetçi bir bakış açısı görülüyor. 2018 yılı 6. ve 7. Sınıf Türkçe kitaplarında geçmişte yaşamış erkek karakterlerin yer aldığı metin ve görsellerde; Türkçe ilköğretim kitaplarının büyük bir bölümünde ise geleneksel sporlara daha fazla yer verilmesiyle eril görsellerde artış görülüyor. Bu kitapların, eski kitaplara kıyasla çok daha erkek egemen bir bakış açısı ile yazıldığı görülüyor. Erdemli, bilge, güçlü ve sporcu olma gibi özellikleri içeren bir erkeklik kurgusu karşısında yeterince temsil edilmeyen veya daha çok ev hayatı ile özdeşleştirilen kadınlık kurgusunda eşitlikçi olmayan toplumsal cinsiyet rollerini açıkça görmek mümkün.

2018 yılı 10. Sınıf Tarih kitabı gaza ideolojisinin işlerliğini vurgulaması ve nostaljik fetih anlatısının etrafında odaklanan tarih anlatımı ile 2017 yılı Tarih kitabından farklılaşıyor. Bu söylemi, siyasi alanda yeni bir milli tarih anlatısı ve milli kimlik kurgusu olarak tesis edilip dolaşıma sokulmuş olan Yeni Osmanlıcı anlatının (Tokdoğan, 2018) yansımalarının bir sonucu olarak görmek mümkün. 10. Sınıf Tarih kitaplarındaki harem tartışmasının ve Osmanlı döneminde kadın kıyafetlerine getirilen yasakların nostaljik bir bakış açısıyla ve günümüz toplumsal cinsiyet eşitliği normlarından tamamen kopuk bir biçimde yürütülmesi ise 2018 tarih kitabını 2017 kitabına göre daha ayrımcı hale getiriyor.

Ortaöğretim 2017 ve 2018 yılı Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük kitapları ise toplumsal cinsiyet eşitliği konusuna yaklaşımları açısından bazı farklılıklar gösteriyor. 2017 kitabı kadın-erkek eşitliğini olumlu bir değer olarak öne çıkarırken, 2018 kitabı modernleşme sürecinde kadınların kazandıkları hakları nötr bir dille aktarıyor.

Bu bulgular, 2018 yılındaki araştırmanın ilk aşamasında elde edilen bulgularla benzerlikler taşıyor. Her iki döneme ait kitaplar da sekülerizm ve toplumsal cinsiyet eşitliği açısından pek çok problem barındırmakla birlikte, müfredat değişikliğinin sunabileceği fırsatlardan yararlanılmadığı, bu konularla ilgili iyileştirme yapılmadığı ve hatta yeni kitaplarda daha ayrımcı ve eşitsizlikleri artırıcı içeriklere yer verildiği görülüyor.

SEKÜLER VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİKÇİ DERS KİTAPLARI İÇİN ÖNERİLER

Araştırma bulguları ışığında, ders kitaplarının daha çoğulcu ve toplumsal cinsiyet eşitlikçi nitelikler taşıyabilmesi için araştırmanın ilk aşamasının tamamlanmasının ardından yaptığımız önerileri burada da sıralamakta fayda olduğunu düşünüyoruz:

- Zorunlu din dersi kitaplarının içeriği, düşünce ve inanç özgürlüğünü temel alarak her türlü din ve inanç gruplarına eşit mesafede olacak, bir dinin diğeri üzerindeki baskınlığını önleyecek ve her türlü hak ihlalini engellemeyi amaçlayacak şekilde düzenlenmelidir.
- Din, toplumsal hayatı düzenleyen bir olgu olarak değil, düşünce, inanç ve vicdan özgürlüğü bağlamında ele alınmalıdır.
- Ders kitaplarının içeriği, bilimsel ve evrensel değerleri temel almalıdır.
- İktidar ve yönetim biçimlerini ele alan konular, eleştirel düşünmeyi sağlayarak özgürlük ve demokrasi gibi değerleri pekiştirecek yönde aktarılmalıdır.
- Ders kitaplarından cinsiyete dayalı işbölümü mesajı veren görsel ve ifadelerin tümü çıkarılmalı, kitaplar kadınlarla özdeşleştirilen geleneksel rol kalıplarını kıran içeriklerden oluşmalıdır.
- Ders kitaplarında sadece çekirdek aile ve geniş aile temsillerine yer verilmemeli, anne veya babanın bekâr olabileceği düşünülerek farklı aile temsilleri de yer almalıdır.
- Ders kitaplarında aile merkezli konu anlatımının ağırlığı azaltılmalıdır.
- Ders kitaplarında sadece heteronormatif kabullerle kurulan birey karakterleri ve aile temsilleri yer almamalı, heteronormatiflik dışı alternatif kimliklerin varlığı göz önünde bulundurulmalıdır.
- Ders kitaplarından cinsiyetçi terimler tamamen çıkarılmalı, bunların yerine cinsiyetsiz kelimeler ve tamlamalar kullanılmalıdır.
- Ders kitaplarında kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerini meslekler üzerinden pekiştiren görseller kullanılmamalı, kadınlar ve erkekler bu kalıplaşmış rolleri kırmaya yönelik farklı mesleklerde temsil edilmelidir.
- Ders kitaplarından, özellikle askerlik, kahramanlık ve şehitlik gibi militarist özelliklerin erkeklige içkin olarak tanımlanması yoluyla erkekligi yücelten içerikler tamamen kaldırılmalıdır.
- İlköğretimin ilk yılından itibaren ders kitaplarına "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği" başlığı altında toplumsal cinsiyet eşitliği bilincini aşılacak üniteler/temalar eklenmelidir.

KAYNAKÇA

Aratemur-Çimen, C. ve Bayhan, S. (2018). *Değişen ders kitaplarında sekülerizm ve toplumsal cinsiyet eşitliği araştırması raporu*. <https://drive.google.com/file/d/1snuCY-01L3KVb0janthXXDwfZ3Fs2gvk/view?fbclid=IwAR3DKyulFcKviBSNCXMEbS8Nhsi9MLjTwMdJyQtaj3sjWZ5YZjKIMAWwPIE>

Bora, T. (2006). Fatih'in İstanbulu: Siyasal İslam'ın "alternatif küresel şehir" hayalleri. Ç. Keyder (Ed), *İstanbul: Küresel ile yerel arasında* (60-77). İstanbul: Metis

Çayır, K. (2014). *Biz kimiz? Ders kitaplarında kimlik, yurttaşlık ve haklar, ders kitaplarında İnsan Hakları III Projesi: Tarama sonuçları*, Erişim <http://secbir.org/images/haber/2014/06/DKIH-3-Tarama-Sonuclar%C4%B1-Raporu.pdf>

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4, ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) (2018). Erişim, <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=318>

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) (2018). Erişim: <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=319>

Goodson, I. F. (ed) (1987). *International perspectives in curriculum history*. London: Croom Helm.

Morgan, K. ve Henning, E. (2013). Designing a tool for history textbook Analysis. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*. 14(1), Art.7, Erişim, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs130170>.

Tokdoğan, N. (2018). *Yeni Osmanlıcılık: Hınç, nostalji, narsisizm*. İstanbul: İletişim.

Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) (2018). Erişim, <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=663>

Ek: Kitap Listesi

DERS KİTABI	BASIM YILI	YAYINEVİ	HAZIRLAYANLAR
2. Sınıf Türkçe (1. 2. ve 3. Kitap)	2017	Dikey Yayıncılık	Elif Çeltik
2. Sınıf Türkçe	2018	Koza Yayın	Abdullah Ataşçı
3. Sınıf Türkçe (1. ve 2. Kitap)	2017	MEB Devlet Kitapları	Güngör Aydın Tuncay Demirel
3. Sınıf Türkçe	2018	MEB Devlet Kitapları	Barış Ekin Karaduman Erman Özdemir Onur Yılmaz
4. Sınıf Türkçe (1. 2. ve 3. Kitap)	2017	Doku Yayıncılık	Hatice Bıyıklı Yaşar Öztaş
4. Sınıf Türkçe	2018	MEB Devlet Kitapları	Hayriye Kaftan Ayan Ümit Arslan Sevim Kul Nihan Yılmaz
6. Sınıf Türkçe	2017	MEB Devlet Kitapları	Fatma Kevser Sümer Gülşah Muştı Sinan Şengül
6. Sınıf Türkçe	2018	MEB Devlet Kitapları	Sabri Ceylan Kadir Duru Gülten Erkek Murat Pastutmaz
7. Sınıf Türkçe	2017	Ez-De Yayıncılık	Recep Yıldırım
7. Sınıf Türkçe	2018	MEB Devlet Kitapları	Ahmet Akgül Nurcihan Demirer Ebubekir Gürcan Duygu Karadaş İlkay Karahan Ali Uysal
8. Sınıf Türkçe	2017	MEB Devlet Kitapları	Serdar Arhan Sema Başar Tuncay Demirel
8. Sınıf Türkçe	2018	MEB Devlet Kitapları	Dr. Gülşah Mete Mahmut Karaaslan Yeşim Kaya Şahin Ozan Derya Özdemir
2. Sınıf Hayat Bilgisi (1. 2. ve 3. Kitap)	2017	Yıldırım Yayınları	Ali Aslan
2. Sınıf Hayat Bilgisi	2018	SDR İpekyolu Yayıncılık	Çiğdem Kuşkaya
3. Sınıf Hayat Bilgisi (1. 2. ve 3. Kitap)	2017	Sevgi Yayınları	Seyfinaz Kapulu Özen Bayram
3. Sınıf Hayat Bilgisi	2018	MEB Devlet Kitapları	Elif Çelikbaş Fatma Gürel Nazile Özcan
4. Sınıf Sosyal Bilgiler	2016	MEB Devlet Kitapları	Dr. Miyase Koyuncu Kaya Özgül Dağ Emine Koçak Tuğrul Yıldırım Mehmet Yıldırım
4. Sınıf Sosyal Bilgiler	2018	Tuna Matbaacılık	Sami Tüysüz
7. Sınıf Sosyal Bilgiler	2017	MEB Devlet Kitapları	Doç. Dr. Fatma Ünal Hasan Özdemir Mehmet Ünal Ömer Faruk Evirgen Özgül Dağ Selim Kutay

7. Sınıf Sosyal Bilgiler	2018	MEB Devlet Kitapları	Gökhan Gültekin Murat Akpınar Mustafa Nohutcu Pınar Özerdoğan Seher Aygün
4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2017	Tutku Yayıncılık	Selahattin Çamyar
4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2018	İlke Basım Yayım	Gülhanım Demirtaş
6. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2017	Dörtel Yayıncılık	Safiye Özdemir
6. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2018	MEB Devlet Kitapları	Sümeyye Kırman Dilek Menküç Tuğba Kevser Uysal Hatice Büşra Paksoy
7. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2017	Gün Basım Yayın	Hacer Yıldız
7. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2018	MEB Devlet Kitapları	Ayşe Macit Dilek Menküç Dilek Türk Soydaş Nezihi Mustafa Pesen Sümeyye Kırman
8. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2017	Gizem Yayıncılık	Ahmet Hikmet Eroğlu
8. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2018	MEB Devlet Kitapları	Sabahattin Nayir Abdullah Açık Muhammet Beyazal Hatice Büşra Paksoy
10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2017	Bilim Kültür Yayınları	Bayram Güleç Güler Güleç Zekai Taşkın
10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2018	MEB Devlet Kitapları	Numan Konaklı Hüseyin Çınar Süleyman Emiroğlu
11. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2017	Netbil	Nazım Genç
11. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2018	MEB Devlet Kitapları	Bekir Çelik Ebru Karataş Ömer Bahadır Rifat Mehri Yahya Dağ
12. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2017	Özgün Matbaacılık	Kenan Demirtaş
12. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2018	Eksen Yayıncılık	Ali Kuzudişli
8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	2017	MEB Devlet Kitapları	Samettin Başol Tuğrul Yıldırım Miyase Koyuncu Abdullah Yıldız Ömer Faruk Evirgen
8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	2018	MEB Devlet Kitapları	Sinan Baydar Ferhat Öztürk
10. Sınıf Tarih	2017	Tuna Matbaacılık	Sami Tüysüz
10. Sınıf Tarih	2018	MEB Devlet Kitapları	Erol Yüksel Mehmet Ali Kapar Ferhat Bildik Kazım Şahin Leyla Şafak Murat Ardiç Özgür Bağcı Süleyman Yıldız
12. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	2017	Ata Yayıncılık	Mahmut Ürküt
12. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	2018	MEB Devlet Kitapları	Akif Çevik Gül Koç Koray Şerbetçi

Karşılaştırmalı Eğitim Derneği

www.ked.info.tr

ked@ked.info.tr